Global Entrepreneurship Monitor Nederland 2023

Nationaal Rapport

GEM

Panteia

Dit onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.

Global Entrepreneurship Monitor Nederland 2023

Nationaal Rapport

Auteur(s)
Jacqueline Snijders; dr. Jan de Kok; Paul van der Zeijden; Nelleke Hasselman-Pals

Gepubliceerd
Zoetermeer, 31-10-2024

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Panteia. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Panteia. Panteia aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

	Infographic	**4**
1	**Inleiding**	**5**
1.1	Wat is ondernemerschap?	6
1.2	Opzet van de rapportage	7
2	**Potentieel ondernemerschap en ondernemerschapsintentie**	**7**
2.1	Potentieel ondernemerschap	7
2.2	Ondernemerschapsintenties	12
3	**Ondernemerschap in 2023**	**15**
3.1	Total early-stage Entrepreneurial Activity	15
3.2	Gevestigde ondernemers	26
3.3	Beëindiging van ondernemerschap	31
4	**Ondernemerschap-ecosysteem in Nederland**	**35**
4.1	Ecosysteem	35
4.2	Bevorderende aspecten voor ondernemerschap	37
4.3	Aanbevelingen ter verbetering ondernemersactiviteiten	38
5	**Bijdrage aan behalen SDG's**	**39**
5.1	Aandacht van ondernemers voor SDG's	40
5.2	Oordeel experts	44
	Annex	
Bijlage 1	Entrepreneurship Monitor (GEM)	51

Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA)*

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2013-2023

*Bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) gaat het om beginnende ondernemers (individuen die stappen ondernemen om een bedrijf te starten) en eigenaars/managers van een jong bedrijf (< 3,5 jaar)

TEA

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2023 naar geslacht, leeftijd en opleiding

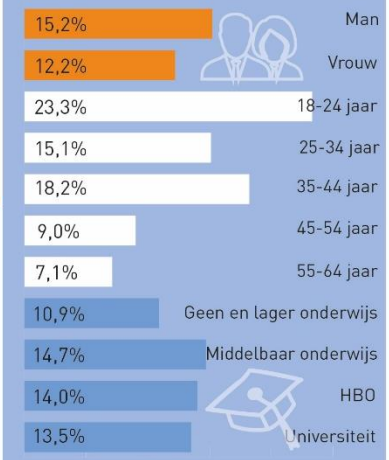

Stoppers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar

TEA

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken, 2023

Gevestigde ondernemers

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2013-2023

Gemiddelde (expert)scores ondernemerschap-ecosysteem

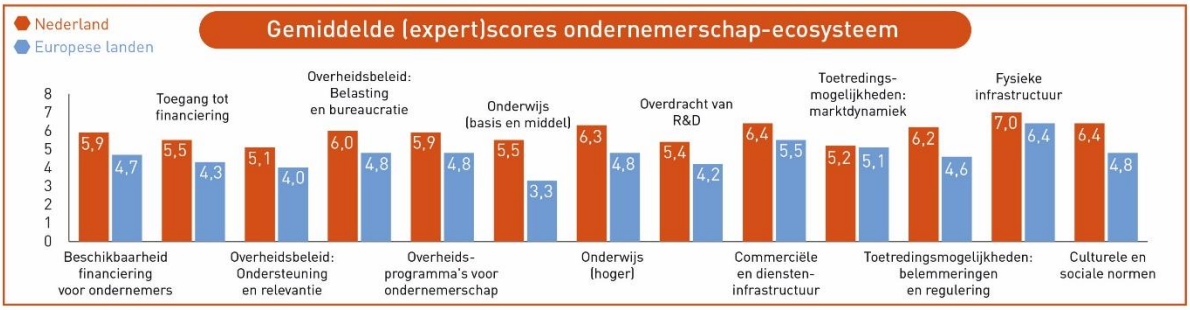

1 Inleiding

De Global Entrepreneurship Monitor (GEM) is een onderzoeksprogramma dat jaarlijks wordt uitgevoerd om internationaal vergelijkbare gegevens te verzamelen over ondernemerschap. In 2023 deden 49 landen mee en GEM is daarmee het grootste internationale onderzoek naar ondernemerschap ter wereld. De GEM maakt het mogelijk het niveau en de kenmerken van ondernemerschapsactiviteiten en het ondernemerschapsecosysteem van de deelnemende landen te meten. Omdat de GEM al sinds het begin van deze eeuw bestaat, is het ook mogelijk om vergelijkingen over de tijd te maken Dit geldt zeker ook voor Nederland, dat al sinds de start jaarlijks deelneemt aan de GEM.

Voor de GEM worden jaarlijks twee enquêtes gehouden, namelijk de Adult Population Survey (APS) en de National Expert Survey (NES). De APS is een enquête onder de volwassen bevolking gericht op het verzamelen van gegevens over ondernemersactiviteiten, ondernemersattitudes en ondernemersaspiraties binnen een economie. De NES is een enquête onder nationale experts gericht op het verzamelen van oordelen over de randvoorwaarden voor ondernemerschap in een land (het ondernemerschap-ecosysteem). In bijlage 1 wordt nader ingegaan op beide enquêtes.

Panteia brengt jaarlijks een rapportage uit met de belangrijkste resultaten voor Nederland.[1] Dit rapport gaat over de situatie midden 2023. In 2022 en 2023 werden Nederland en de wereld geconfronteerd met een groot aantal uitdagingen, zoals de gevolgen van de Russische invasie in Oekraïne, de energiecrisis, de gestegen prijzen, de stikstofcrisis, de sterke toename van immigranten, en de extreme krapte op de arbeidsmarkt. Andere uitdagingen waar de economie mee geconfronteerd werd zijn de versnelling van de digitalisering, de noodzaak tot vergroening, het belang van verbetering van het vestigingsklimaat en de transformatie van de arbeidsmarkt.
De transformatie van de arbeidsmarkt is gestart in 2021. Belangrijk onderdeel is onder andere het beleid gericht op het verbeteren van het speelveld tussen werknemers en zelfstandigen zonder personeel. Al deze uitdagingen en het voorgenomen beleid hebben invloed op het ondernemerschapsklimaat en de ondernemersactiviteiten. Gezien het belang van duurzaamheid wereldwijd zijn in 2023 binnen de GEM wederom vragen gesteld met betrekking tot de Sustainable Development Goals (SDG's) van de VN.

De enquêtes zijn uitgevoerd in juni-juli 2023.

[1] Het GEM consortium brengt jaarlijks een overkoepelend en internationaal vergelijkend rapport uit, het Global Report (https://gemconsortium.org/report).

1.1 Wat is ondernemerschap?

GEM benadert ondernemerschap als een proces, waarbij stappen worden doorlopen vanaf de eerste ideeën voor het starten van een bedrijf tot de ontwikkeling tot een gevestigd bedrijf. Het ondernemerschapsproces is schematisch weergegeven in Figuur 1.

Figuur 1 Het ondernemerschapsproces

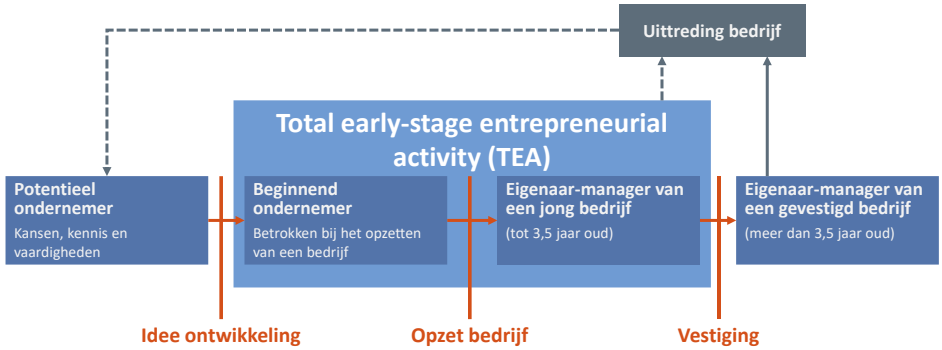

Bron: Panteia op basis van Global Entrepreneurship Monitor: 2023/24 Global Report (GEM, 2024)

In het ondernemerschapsproces worden de volgende fasen onderscheiden:

- *Potentieel ondernemers*: individuen die nog geen stappen hebben ondernomen om een bedrijf te starten, maar wel de overtuiging en capaciteiten hebben om een bedrijf te starten. Individuen worden als potentiële ondernemers beschouwd als ze denken dat ze over de kennis en vaardigheden beschikken om een bedrijf te starten en als ze kansen zien om een bedrijf op te zetten in het gebied waarin ze wonen. Bovendien moeten ze niet bang zijn voor zakelijke mislukkingen. Potentieel ondernemerschap wordt gevolgd door *ondernemersintentie*: individuen die daadwerkelijk intenties hebben om - alleen of samen met andere individuen - binnen de komende drie jaar een nieuw bedrijf te starten.
- *Total early-stage entrepreneurial activity (TEA)*: Dit is de belangrijkste maatstaf van de GEM. TEA bestaat uit:
  - *Beginnende ondernemers*: volwassen personen (18-64 jaar) die proberen een nieuw bedrijf te starten en die verwachten ten minste een deel van dit nieuwe bedrijf te bezitten, en waarbij nog geen salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren zijn gedaan gedurende meer dan drie maanden.
  - *Eigenaars/managers van een jong bedrijf*: volwassen personen (18-64 jaar) die een nieuw, bestaand bedrijf bezitten en beheren, waarbij tussen de 3 en 42 maanden (3,5 jaar) salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren zijn betaald.
- *Gevestigde ondernemers*: de cyclus zet zich voort met gevestigde ondernemers, die minimaal 42 maanden eigenaar-manager van een bedrijf zijn.
- *Het bedrijf verlaten (uittreding)*: elke ondernemer kan op een bepaald moment besluiten om te stoppen als ondernemer met een bedrijf. Dat kan door de onderneming te beëindigen of door (zijn of haar belang in) de onderneming te verkopen.

Ten slotte is er nog een vorm van ondernemerschap die niet in Figuur 1 is weergegeven. Dat betreft ondernemersactiviteiten van werknemers, zoals het ontwikkelen of lanceren van nieuwe goederen of diensten, of het opzetten van een nieuwe bedrijfseenheid, een nieuwe vestiging of dochteronderneming (intrapreneurship). In voorgaande jaren werden in de APS vragen gesteld over intrapreneurship, maar deze vragen zijn vanaf 2022 geschrapt. Intrapreneurship maakt geen deel uit van de Total early-stage entrepreneurial activity (TEA).

1.2 Opzet van de rapportage

In de volgende twee hoofdstukken wordt het ondernemerschapsproces zoals hiervoor is weergegeven gevolgd. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op potentiële ondernemers en op ondernemerschapsintenties. Hoofdstuk 3 gaat over verschillende indicatoren van ondernemerschap, zoals Total early-stage entrepreneurial activity (TEA), gevestigd ondernemerschap en beëindiging van ondernemerschap.
Hoofdstuk 4 behandelt het ondernemerschap-ecosysteem in Nederland, hoe experts aankijken tegen bevorderende aspecten voor ondernemerschap en aanbevelingen ter verbetering van ondernemersactiviteiten. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de rol van sociale en milieudoelstellingen, waaronder de Sustainable Development Goals (SDG's) van de VN, bij beslissingen van ondernemers.

Waar relevant wordt Nederland vergeleken met de gemiddelde scores van:

- *de deelnemende Europese landen*: Cyprus, Duitsland, Estland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Italië, Kroatië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Polen, Roemenië, Slovenië, Slowakije, Spanje, Verenigd Koninkrijk, Zwitserland en Zweden (Waar in deze rapportage wordt gesproken over Europa, dan worden daar deze Europese landen bedoeld).
- *alle deelnemende landen*: naast de deelnemende Europese landen zijn dat Argentinië (alleen NES), Brazilië, Canada, Chili, China, Colombia, Ecuador, Egypte, Guatemala, India, Iran, Israël, Japan (alleen NES), Jordanië, Marokko, Mexico, Oman, Panama, Puerto Rico, Qatar, Saoedi-Arabië, Thailand, Uruguay, Venezuela, Verenigde Arabische Emiraten (alleen NES), Verenigde Staten, Zuid-Afrika en Zuid-Korea.

2 Potentieel ondernemerschap en ondernemerschapsintentie

2.1 Potentieel ondernemerschap

Individuen worden als potentiële ondernemers beschouwd als ze kansen zien om een bedrijf op te zetten in het gebied waarin ze wonen, als ze denken dat ze over de kennis en vaardigheden beschikken om een bedrijf te starten en als ze niet bang zijn voor zakelijke mislukkingen. Om potentieel ondernemerschap te meten zijn de volgende drie (perceptie-)indicatoren ontwikkeld:

- Kansen: de mate waarin individuen vinden dat er in de volgende zes maanden goede kansen zijn om een bedrijf te starten in het gebied waarin men woont;
- Capaciteiten: de mate waarin individuen de kennis, vaardigheden en ervaring hebben die nodig zijn om een nieuw bedrijf te starten;
- Faalangst: de mate waarin de angst om te falen individuen ervan weerhoudt een bedrijf te starten.

De resultaten over 2014 tot en met 2023 zijn weergegeven in Figuur 2.

Figuur 2 Perceptie van ondernemerschap, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2023 (juni-juli)

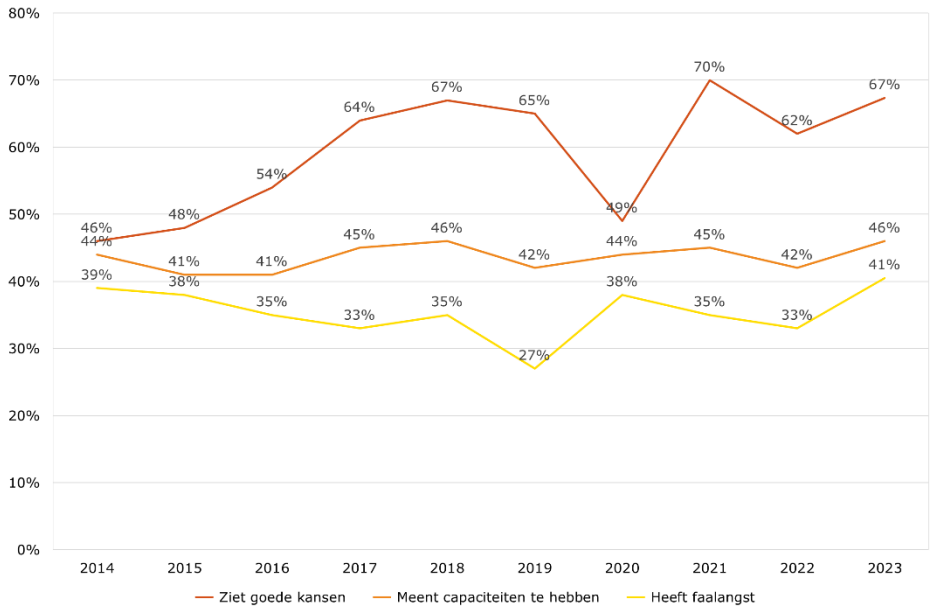

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Bij de indicator 'ziet goede kansen' zagen we een duidelijke invloed van de coronapandemie, maar in juni-juli 2023 is het deel dat goede kansen ziet om binnen zes maanden een bedrijf te starten weer vergelijkbaar met 2019 (67% resp. 65%).
De capaciteiten om een nieuw bedrijf te starten worden over de jaren redelijk constant ingeschat.
Dat geldt niet voor de angst om te falen. In het eerste coronajaar nam dit sterk toe na een daling in 2019. Daarna zakte het aandeel weer maar in 2023 zien we weer een forse stijging. Met 41% is het aandeel in 2023 het hoogste in de laatste 10 jaar.

In Figuur 3 worden de indicatoren voor 2023 vergeleken met het gemiddelde van andere landen. In Nederland ziet men relatief meer kansen om een bedrijf te starten (67%) ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende Europese landen (50%) en het gemiddelde van alle deelnemende landen (56%).
Qua capaciteiten blijven Nederlanders evenals het voorgaande jaar achter bij het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en bij het gemiddelde van alle deelnemende landen. Ten opzichte van de gemiddelden van de deelnemende Europese landen en van alle deelnemende landen is de faalangst in Nederland kleiner.

Dit kan mede worden toegeschreven aan de goede ondernemerschapsvoorwaarden in Nederland (zie hoofdstuk 4 Ondernemerschap-ecosysteem in Nederland). De faalangst is in vergelijking met vorig jaar in Nederland gestegen van 33% naar 41%, terwijl het percentage voor alle deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen nagenoeg gelijk bleef. Een verklaring zou hiervoor kunnen zijn dat de inflatie in Nederland in 2023[2] hoger lag dan in andere Europese landen, wat de druk op kan voeren om genoeg inkomen te genereren.

Figuur 3 Perceptie van ondernemerschap, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

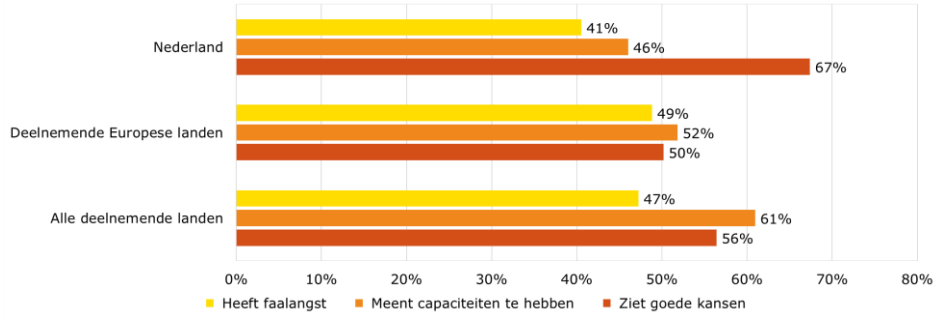

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen is het aandeel van de volwassen bevolking dat kansen ziet het hoogst in Polen, gevolgd door Zweden, Noorwegen, Nederland, Litouwen en Kroatië (zie Figuur 4). Dit is vergelijkbaar met 2022.

[2] https://www.rijksfinancien.nl/miljoenennota/2024/2153062

Figuur 4 Perceptie van ondernemerschap: Kansen (in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, juni-juli 2023)

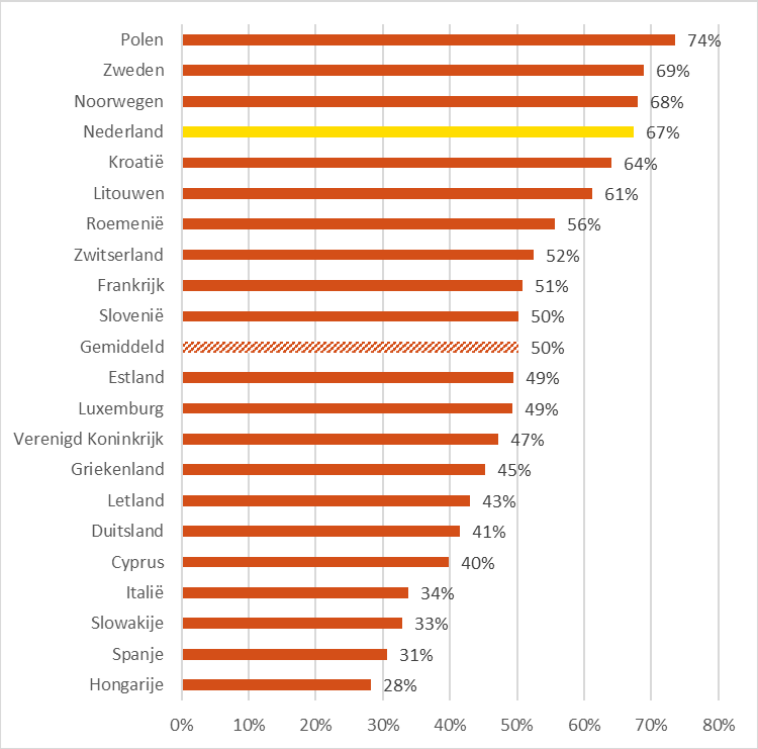

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Bij de deelnemende Europese landen is het aandeel individuen dat vindt dat ze voldoende kennis, vaardigheden en ervaring (capaciteiten) hebben om een nieuw bedrijf te starten het laagst in Hongarije (38%) en Duitsland (42%). Ook Nederland scoort hierbij relatief laag (zie Figuur 5). Op deze indicator scoort Kroatië het hoogst met 74%. Deze cijfers zijn vergelijkbaar met 2022.

Figuur 5 Perceptie van ondernemerschap: Capaciteiten (in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, juni-juli 2023)

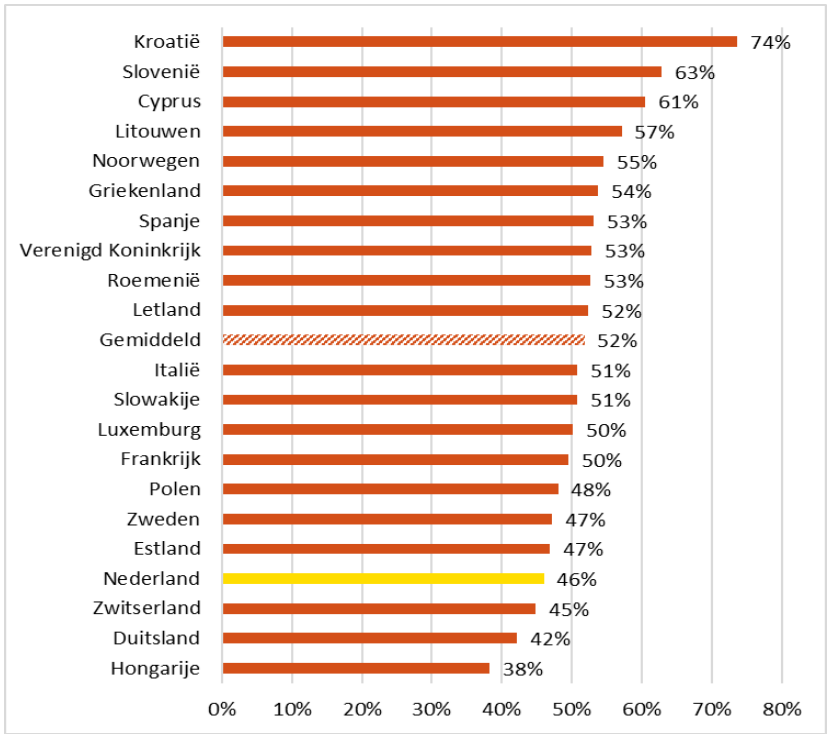

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen is de faalangst het laagst in Litouwen (38%), gevolgd door Nederland. In 2022 was de faalangst in Nederland nog het laagste. Faalangst in Nederland is procentueel het meeste toegenomen van alle deelnemende Europese landen (van 33% naar 41%). De grootste faalangst van de deelnemende Europese landen is te vinden in het Verenigd Koninkrijk met 61% (zie Figuur 6).

Figuur 6 Perceptie van ondernemerschap: Faalangst (in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, juni-juli 2023)

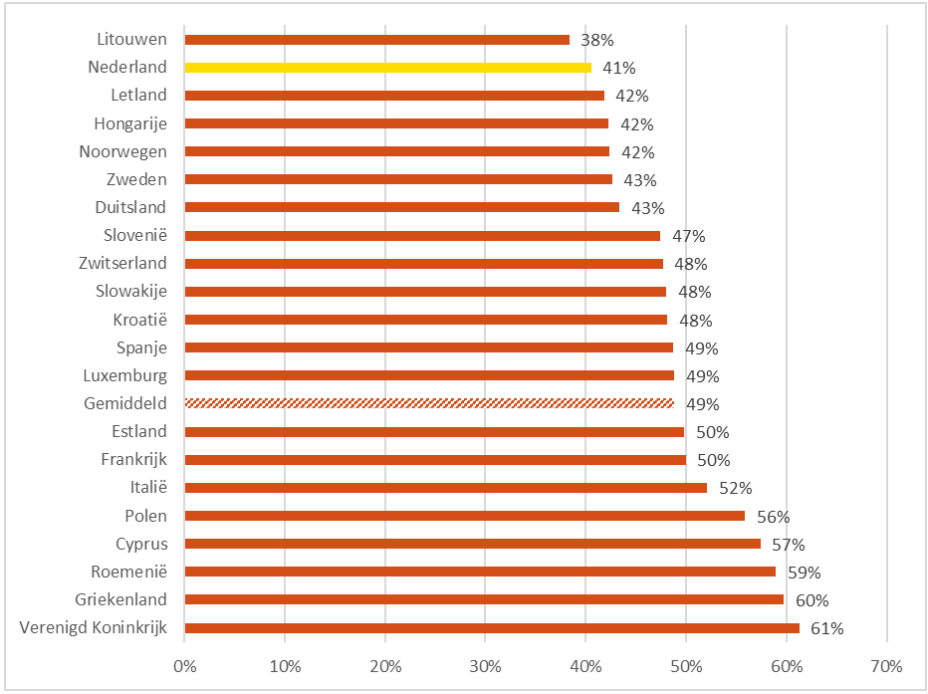

Bron: Panteia/GEM APS 2023

2.2 Ondernemerschapsintenties

Bij ondernemerschapsintentie gaat het om de mate waarin individuen verwachten binnen de volgende drie jaar alleen of samen met anderen een nieuw bedrijf te starten (waaronder als zzp-er). In Figuur 7 is deze intentie voor de afgelopen tien jaar voor Nederland weergegeven. In 2020 en 2021 was deze intentie sterk toegenomen. In 2022 en 2023 is de ondernemerschapsintentie weer iets afgenomen, maar het niveau is nog steeds beduidend hoger dan in de voorgaande jaren. Hier spelen mogelijk bijzondere omstandigheden mee zoals de veranderde (inter)nationale situatie, de energiecrisis, de hoge inflatie en de klimaatverandering. Daarnaast zal ook de krappe arbeidsmarkt hier invloed op hebben, waardoor mensen de keuze hebben om in loondienst aan de slag te gaan of te blijven in plaats van zzp-er te worden. De vraag is wat de invloed zal zijn van het overheidsbeleid dat erop gericht is om het onaantrekkelijker te maken om zzp-er te worden ten opzichte van medewerkers in loondienst (met name bedoeld om het aantal schijnzelfstandigen te verlagen).[3]

[3] Zie bijvoorbeeld Kamerbrief over 'Voortgang uitwerking arbeidsmarktpakket' van 3 april 2023 (https://open.overheid.nl/documenten/ronl-078cd037707d5a6045449d118efb550d9ab00e9e/pdf)

Figuur 7 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2023 (juni-juli)

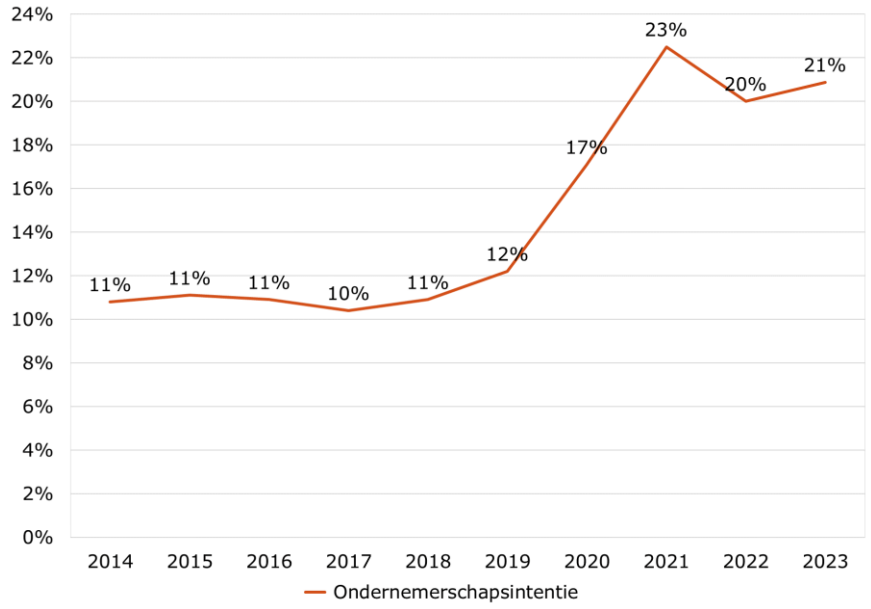

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Demografische aspecten van ondernemerschapsintentie

In Figuur 8 zijn enkele demografische kenmerken weergegeven van de ondernemerschapsintentie. Daaruit blijkt dat de intentie in 2023 bij mannen hoger was dan bij vrouwen. De intentie om binnen drie jaar een bedrijf te starten is hoger naarmate de leeftijd lager is. Qua opleidingsniveau is slechts sprake van kleine verschillen. Deze cijfers zijn allemaal vergelijkbaar met de cijfers van 2022.

Figuur 8 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2023 (juni-juli), naar geslacht, leeftijd en opleiding

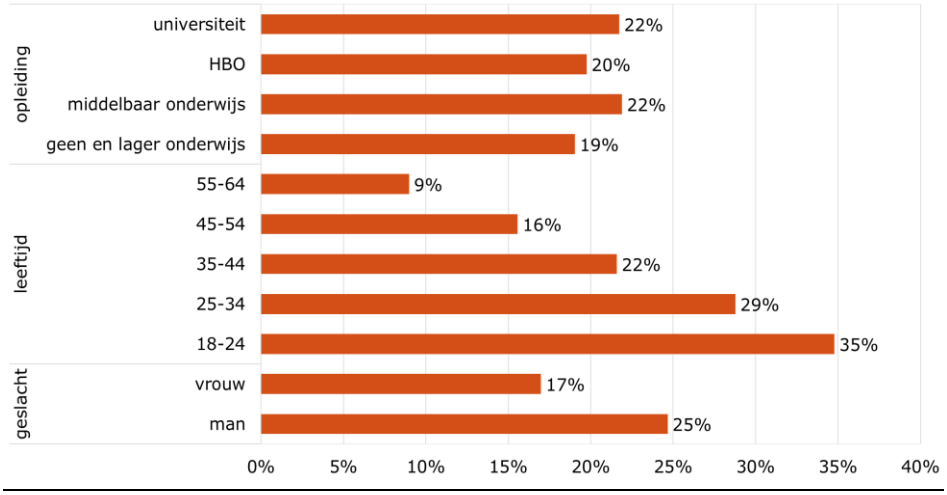

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Ondernemerschapsintentie internationaal vergeleken

Ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende Europese landen scoort Nederland hoger (zie Figuur 9). Het gemiddelde van alle aan GEM deelnemende landen was in 2023 met 27% hoger dan de Nederlandse ondernemerschapsintentie. Deze cijfers zijn vergelijkbaar met vorig jaar.

Figuur 9 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

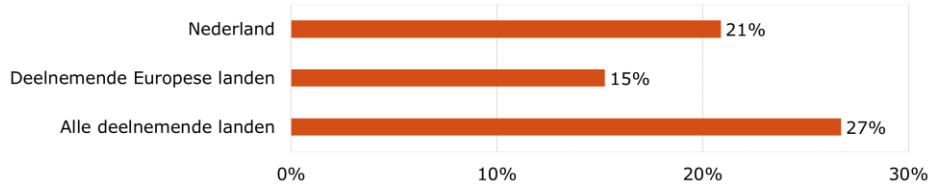

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen scoren alleen Kroatië (28%), Letland (24%) en Cyprus (23%) hoger dan Nederland. In Polen is de ondernemerschapsintentie het laagst met 4% (zie Figuur 10). Deze cijfers zijn vergelijkbaar met 2022.

Figuur 10 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, 2023 (juni-juli)

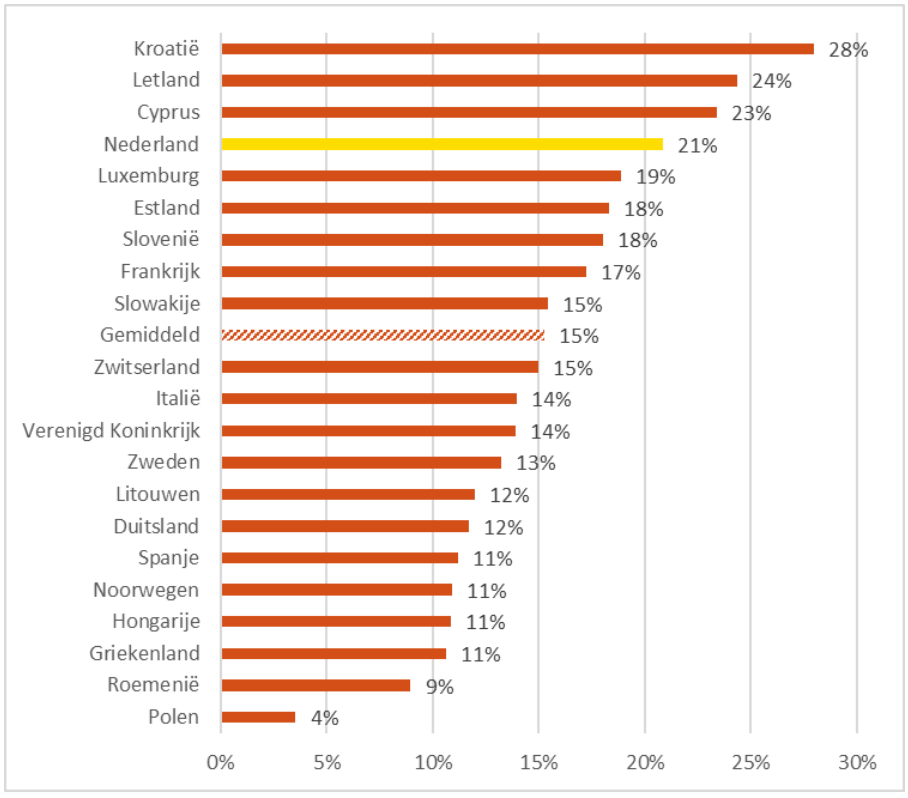

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Potentieel ondernemerschap versus ondernemerschapsintentie

Niet iedereen die als potentieel ondernemer wordt gezien (kansen zien, capaciteiten hebben en geen faalangst) heeft ondernemerschapsintenties (van plan om een onderneming te beginnen). En omgekeerd. Het verband tussen ondernemerspotentie en ondernemersintentie is weergegeven in Tabel 1. Van de 7% individuen die kunnen worden gekenmerkt als potentieel ondernemer heeft 33% (ofwel 2,3% van de bevolking van 18 tot en met 64 jaar die geen ondernemer is) de intentie om daadwerkelijk een onderneming te beginnen. Ofwel 67% van de potentiële ondernemers is niet van plan om binnen de volgende drie jaar alleen of samen met anderen een nieuw bedrijf te starten. Dat betekent dat er kansen voor nieuw ondernemerschap blijven liggen. Anderzijds zien we dat van de 16% van de individuen met de intentie om ondernemer te worden slechts ongeveer 1 op de 7 (ofwel 2,3% van de bevolking van 18 tot en met 64 jaar die geen ondernemer is) wordt gekenmerkt als potentieel ondernemer. Dat betekent dat veel individuen van plan zijn om een onderneming te beginnen terwijl zij eigenlijk niet de potentie lijken te hebben om dat te doen. De ondernemerschapsintentie en ondernemerschapspotentie zijn vergelijkbaar met de cijfers van 2022.

Tabel 1 Potentieel ondernemerschap versus intentie om een onderneming te beginnen, 2023 (juni-juli), percentage van de volwassen bevolking (18-64 jaar) *die geen ondernemer is*

	Ondernemers-intentie	Geen ondernemers-intentie	Totaal
Potentieel ondernemer	2,3%	4,7%	7,0%
Geen potentieel ondernemer	13,7%	79,3%	93,0%
Totaal	16,0%	84,0%	100,0%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

3 Ondernemerschap in 2023

3.1 Total early-stage Entrepreneurial Activity

Bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) gaat het om *beginnende ondernemers* (individuen die stappen ondernemen om een bedrijf te starten) en *eigenaars/managers van een jong bedrijf* (eigenaar/managers van bedrijven die minder dan 3,5 jaar bestaan). Dit is inclusief zzp'ers. De ontwikkeling van de Total early-stage Entrepreneurial Activity is weergegeven in Figuur 11. Daarbij is tevens het onderscheid naar beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf weergegeven. De laatste jaren varieerde de TEA in Nederland rond de 12% met een stijging in het coronajaar 2021. Maar in 2023 stijgt de TEA naar bijna 14%. Ofwel 14% van de bevolking van 18-64 jaar is bezig met het starten van een bedrijf of heeft een bedrijf dat niet ouder is dan 3,5 jaar. De toename komt vooral door het sterk stijgende percentage beginnende ondernemers.

Figuur 11 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2023 (juni-juli)[1]

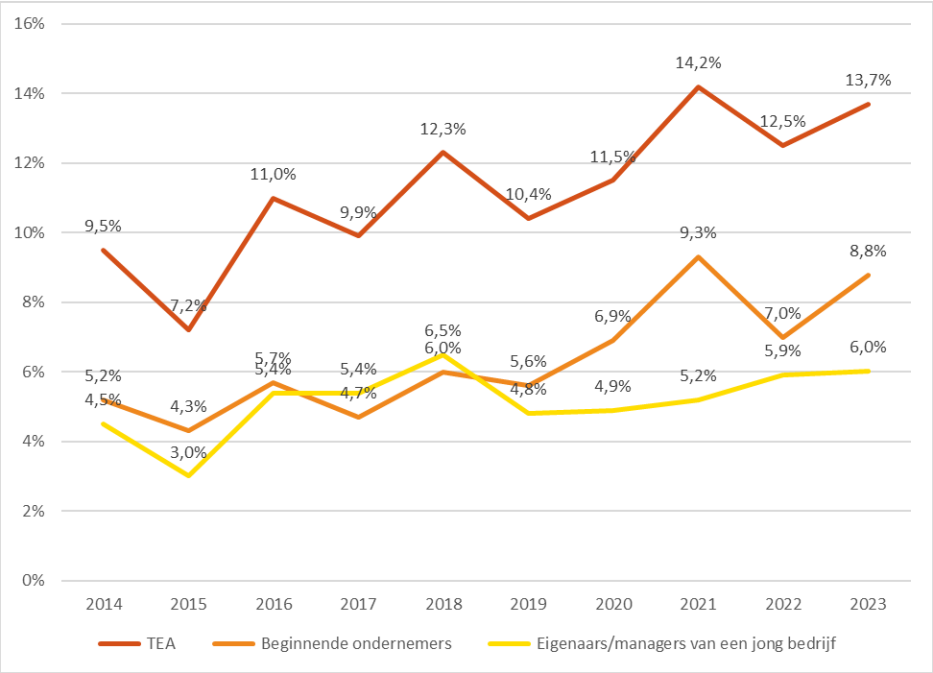

1 Een persoon kan eigenaar-manager van een jong bedrijf zijn en tegelijkertijd betrokken zijn bij opstartactiviteiten voor de lancering van een ander nieuw bedrijf. De TEA waarde is hierdoor iets lager dan de optelsom van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf.

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) internationaal vergeleken

In Figuur 12 wordt de Nederlandse situatie vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle aan de GEM deelnemende landen. De cijfers van Nederland zijn vergelijkbaar met het gemiddelde van alle aan de GEM deelnemende landen. Ten opzichte van het gemiddelde van de aan de GEM deelnemende Europese landen laat Nederland hogere cijfers zien, zowel bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) als bij beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf. Mogelijk heeft dit te maken met het relatief hoge aandeel van zzp-ers in Nederland. Het gemiddelde van de TEA, eigenaars/ managers van een jong bedrijf en beginnende ondernemers in alle deelnemende landen is lager dan in 2022. Voor Nederland en het gemiddelde van de deelnemende Europese landen is er juist een lichte stijging te zien.

Figuur 12 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

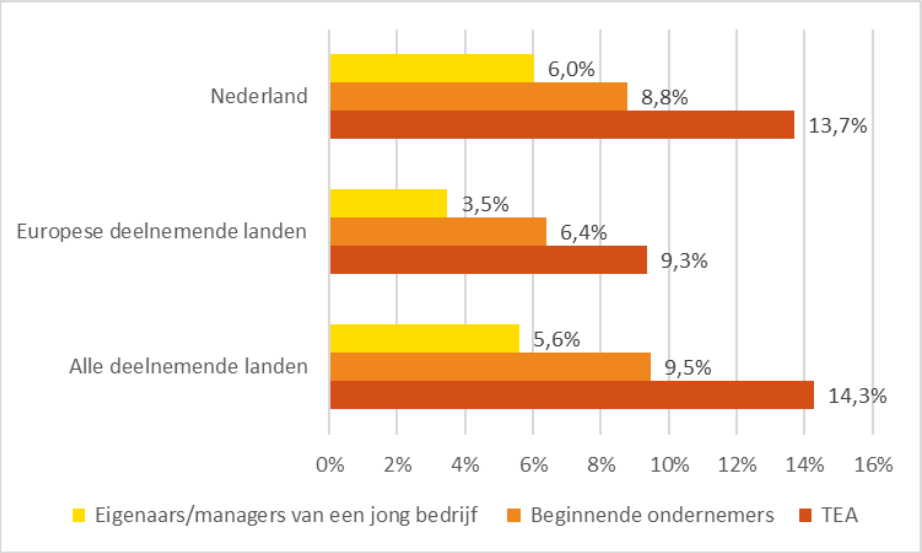

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen heeft alleen Letland een hogere TEA dan Nederland (zie Figuur 13). In Polen is de TEA met 2,6% het laagst van de deelnemende EU-lidstaten, gevolgd door Roemenië met 5,9%.

Figuur 13 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, 2023 (juni-juli)

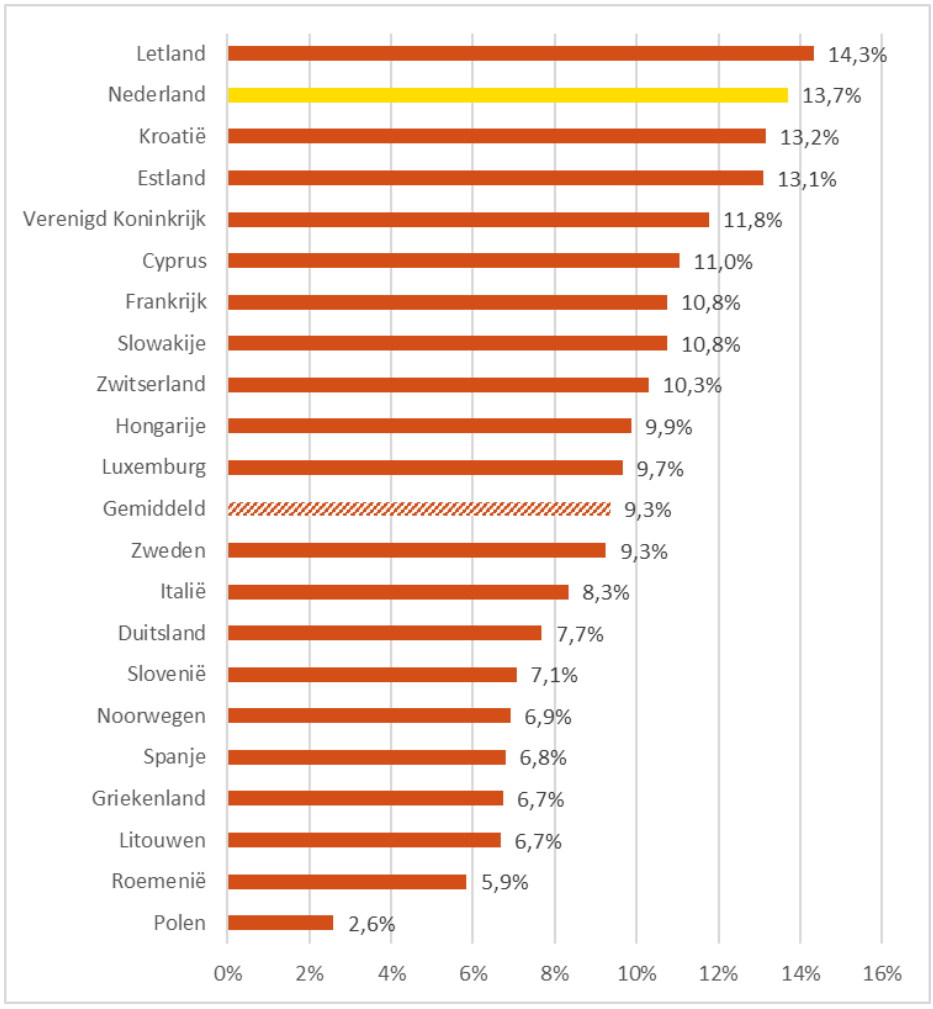

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Demografische aspecten van Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA)

In Figuur 14 zijn enkele demografische kenmerken weergegeven van de Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA). Daaruit blijkt dat de TEA in 2023 bij mannen hoger is dan bij vrouwen. Bij mannen is de TEA in 2023 vrijwel gelijk aan die in 2022. Bij vrouwen is sprake van een stijging van de TEA van 9,6% in 2022 naar 12,2% in 2023. Daarbij ligt het niveau van de TEA van vrouwen weer op het niveau van 2020. De TEA is hoger naarmate de leeftijd lager is, met een interessante stijging in de leeftijdsgroepen 35-44 en 18-24 met ongeveer 5 procentpunt ten opzichte van vorig jaar. Interessant is dat de ondernemerschapsintentie (Figuur 8) toeneemt met leeftijd, maar dat de leeftijdsgroep 35-44 een hogere TEA heeft dan de leeftijdsgroep 25-34. Qua opleidingsniveau is de TEA het hoogst onder de MBO'ers. In 2022 was dit nog het HBO, maar in 2023 is de TEA onder MBO'ers gestegen naar 14,7% (was 11,6% in

2022). Dit sluit aan bij het onderzoek van I&O Research waaruit blijkt dat bijna de helft van de mbo'ers (46%) (waarschijnlijk) voor zichzelf wil gaan beginnen. [4]

Figuur 14 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2023 (juni-juli), naar geslacht, leeftijd en opleiding

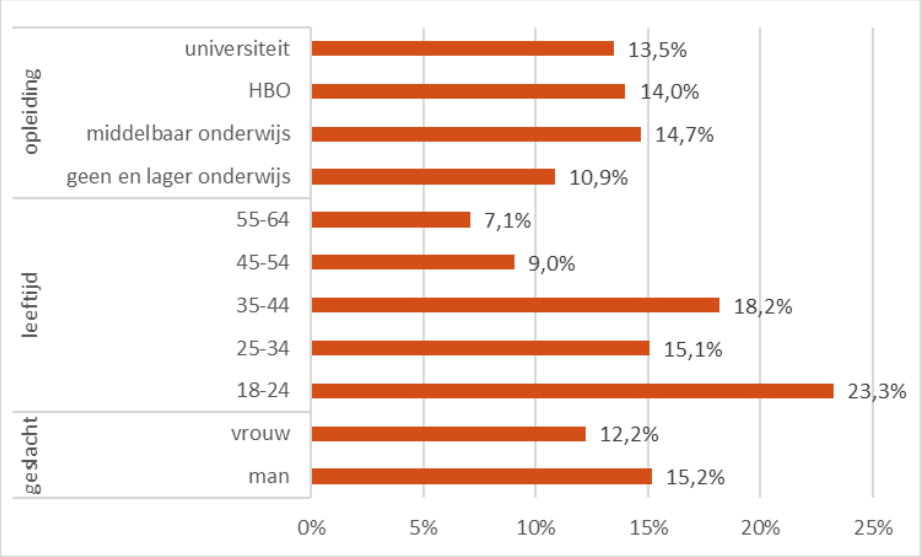

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Motivatie voor beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf

De meest voorkomende motieven voor de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' zijn het streven naar autonomie en zelfstandigheid. Deze motieven worden als 'universeel' beschouwd en gedeeld door bijna alle (beginnende) ondernemers. Aan de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' is daarom gevraagd in hoeverre vier meer specifieke motieven een rol hebben gespeeld voor hun ondernemersactiviteiten. De resultaten van Nederland vergeleken met de deelnemende Europese landen en met alle deelnemende landen zijn weergegeven in Tabel 2. In Nederland noemt 48% van deze groep 'Om een verschil in de wereld te maken' als een van de motieven. Dit is hoger dan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen (gemiddeld 42%). Verder noemt 45% in Nederland 'Om grote rijkdom of een zeer hoog inkomen op te bouwen' als motief. Het gemiddelde in alle deelnemende landen en in de deelnemende Europese landen is met respectievelijk 59% en 52% aanzienlijk hoger. 38% noemt in Nederland 'Om de kost te verdienen omdat banen schaars zijn'. Dat is lager dan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. Dit kan deels komen omdat de krapte op de arbeidsmarkt in Nederland ten tijde van dit onderzoek hoger was dan in veel andere landen. Bij de deelnemende Europese landen is dit motief vooral belangrijk in Hongarije (90%), Roemenië (88%), Litouwen (84%), Griekenland (72%) en Slowakije (70%).

[4] https://www.mboraad.nl/sites/default/files/2023-09/onderzoek_startende_mbo-ers_op_de_arbeidsmarkt_rapport.pdf

In twee deelnemende Europese landen is dit motief minder vaak genoemd dan in Nederland, namelijk in Zweden (29%) en in Noorwegen (25%). Het motief 'Om de kost te verdienen omdat banen schaars zijn' is nu in Nederland minder vaak genoemd dan in 2022 (39%) en 2021 (44%). Het voortzetten van een familietraditie is voor een kwart van de beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf een motief. Dit aandeel is gelijk aan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en lager dan het gemiddelde in alle deelnemende landen. De cijfers en belangrijkste redenen om een ondernemend actief te zijn, zijn vergelijkbaar met vorig jaar.

Tabel 2 Motivatie voor de beslissing om ondernemend actief te zijn (TEA) internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli), percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA

Reden	Alle deelnemende landen	Deelnemende Europese landen	Nederland
Om een verschil in de wereld te maken	47%	42%	48%
Om grote rijkdom of een zeer hoog inkomen op te bouwen	59%	52%	45%
Om een familietraditie voort te zetten	33%	25%	26%
Om de kost te verdienen omdat banen schaars zijn	66%	57%	38%

Opmerking: Respondenten konden op een vijfpunts Likert-schaal aangeven in hoeverre deze motivaties op hen van toepassing zijn. De percentages die in deze tabel worden vermeld, worden bepaald door het percentage respondenten dat 'eens' of 'helemaal eens' heeft geantwoord.

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Groeiplannen van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf

Nieuwe ondernemers zijn een bron voor de groei van het aantal banen. Aan de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' is gevraagd hoeveel banen er naar verwachting over vijf jaar zullen zijn (zie Tabel 3). Ongeveer de helft (49%) van deze groep ondernemers verwacht over vijf jaar een of meer banen te hebben gecreëerd. 15% verwacht zelfs zes of meer banen te hebben gecreëerd. Bijna de helft van de 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' verwacht de komende vijf jaar geen banen te creëren, waaronder waarschijnlijk veel zzp-ers.

De verwachte groei van het aantal banen is in Nederland duidelijk lager dan het gemiddelde in alle deelnemende landen, en ook enigszins lager dan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen. Dit is vergelijkbaar met 2022.

Tabel 3 **Verwachte groei van banen van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf over vijf jaar internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli), percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA**

	Alle deelnemende landen	Deelnemende Europese landen	Nederland
Geen banen	36%	46%	51%
1-5 banen	41%	33%	34%
6 of meer banen	23%	21%	15%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Een andere indicator voor groei is de mate waarin beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf verwachten te gaan exporteren (zie Tabel 4). Het beeld in 2023 is nagenoeg gelijk aan het beeld in 2022 en 2021. Een derde (33%) van deze ondernemers in Nederland is van plan te gaan exporteren. Dat is hetzelfde als het gemiddelde van dezelfde groep ondernemers in de deelnemende Europese landen en hoger dan het gemiddelde van die groep in alle deelnemende landen, waar gemiddeld 22% van plan is om te exporteren. Deze verschillen zijn in lijn met de verwachtingen. Nederland is een kleine economie waarbij export vaak noodzaak is. Dat geldt ook voor de beginnende ondernemers en de eigenaars/managers van een jong bedrijf, die een grotere afzetmarkt nodig hebben om te starten, te overleven en/of te groeien.

Tabel 4 **Verwachte export intensiteit van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli), percentage van de volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA**

	Alle deelnemende landen	Deelnemende Europese landen	Nederland
Geen export	78%	67%	67%
1-25% export	10%	15%	15%
25-75% export	8%	11%	15%
Meer dan 75% export	4%	7%	3%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Oordeel van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf over het starten van een onderneming

Ontwikkelingen in de maatschappij, hebben zowel negatieve als positieve gevolgen voor de mate waarin mensen plannen hebben om een bedrijf te starten. Aan beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf is in verband hiermee gevraagd of zij denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeilijker of minder moeilijk is geworden (zie Tabel 5). Beginnende ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) denken in 2023

vrijwel gelijk over de mogelijkheden om een bedrijf te starten als in de jaren 2021 en 2022. Een en ander is in lijn met de kansen die de volwassen bevolking ziet voor het starten van een bedrijf (zie Figuur 2 in paragraaf 2.1). In 2021 zag men aanzienlijk meer kansen voor het starten van een onderneming, en in 2022 zag men vervolgens wat minder kansen. In 2023 nam dit weer iets toe. Dat neemt niet weg dat nog steeds een derde van de beginnende ondernemers of eigenaars/ managers van een jong bedrijf (TEA) aangeeft dat het moeilijker is om een bedrijf te starten dan een jaar eerder. Dat kan te maken hebben met andere factoren dan de coronapandemie, zoals de effecten van de onrustige situatie in de wereld, de gestegen prijzen, de stikstofcrisis, de extreme krapte op de arbeidsmarkt, de lagere export en de lagere economische groei[5]. Volgens de nationale ondernemerschapsexperts valt er in Nederland winst te behalen op het gebied van overheidsbeleid en financiering om de ondernemersactiviteiten te verbeteren (zie paragraaf 4.3). Wanneer gekeken wordt naar het ondernemerschapsecosysteem, (zie Figuur 29) dan valt op dat Nederland het laagste scoort op toetredingsmogelijkheden: marktdynamiek.

Tabel 5 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeilijker of minder moeilijk is geworden, in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Minder moeilijk	Geen verschil	Moeilijker
2021	18%	50%	32%
2022	15%	52%	33%
2023	18%	49%	33%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 15 wordt de mate waarin beginnende ondernemers of eigenaars/ managers van een jong bedrijf (TEA) denken dat het starten van een bedrijf in 2023 moeilijker is dan een jaar daarvoor internationaal vergeleken. In de aan de GEM deelnemende Europese landen en in alle deelnemende landen vindt gemiddeld een hoger percentage van de ondernemers dat het moeilijker is dan een jaar geleden om een onderneming te starten dan in Nederland. Dit is in lijn met de kansen die volwassenen zien voor het starten van een nieuwe onderneming (zie Figuur 3 in paragraaf 2.1). In Nederland is het percentage volwassenen dat kansen ziet om een onderneming te starten duidelijk hoger dan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en het gemiddelde in alle deelnemende landen. Voor Nederland is dit percentage constant in vergelijking tot 2022, voor de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen zijn meer beginnende ondernemers of eigenaars/ managers van een jong bedrijf (TEA) van mening dat het in 2023 lastiger is om een bedrijf op te richten dan in 2022.

[5] https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2024/de-nederlandse-economie-in-2023?onepage=true

Figuur 15 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeilijker is geworden, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

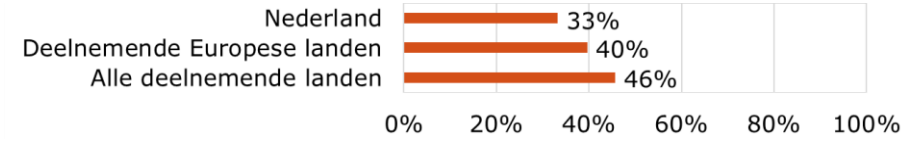

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Verwachtingen van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf over bedrijfsgroei

Aan de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) is vervolgens gevraagd of de groeiverwachtingen lager of hoger zijn dan een jaar eerder (zie Tabel 6). We zien hier dat de groeiverwachtingen in 2021 en 2022 nagenoeg gelijk zijn. In het jaar 2023 zijn de verwachtingen van beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) lager, 26% heeft hogere verwachting van de groei dan het jaar daarvoor, 45% heeft een vergelijkbare verwachting en 29% een lagere verwachting.

Tabel 6 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) verwachten dat de bedrijfsgroei lager of hoger is vergeleken met één jaar geleden, in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Hoger	Geen verschil	Lager
2021	34%	43%	23%
2022	34%	44%	22%
2023	26%	45%	29%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 16 wordt de mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) in 2023 een lagere bedrijfsgroei verwachten dan een jaar daarvoor internationaal vergeleken. In Nederland is de mate waarin een lagere bedrijfsgroei wordt verwacht dan een jaar eerder iets hoger dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en vergelijkbaar met het gemiddelde van alle deelnemende landen. In 2022 waren er juist minder beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) die een lagere bedrijfsgroei in Nederland verwachten dan het gemiddelde in alle deelnemende Europese en alle deelnemende landen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat economische groei in Nederland lager was in 2023 dan in de EU[6], wat de economische verwachting van ondernemers naar beneden haalt.

[6] https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2024/de-nederlandse-economie-in-2023/3-internationaal#:~:text=Van%20de%20grote%20economie%C3%ABn%20in,uit%20op%201%2C5%20procent.

Figuur 16 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) verwachten dat de bedrijfsgroei lager is vergeleken met één jaar geleden, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

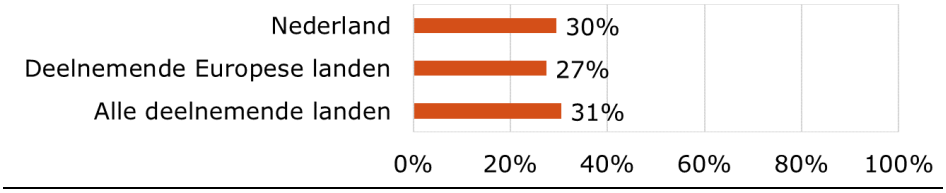

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Kansen als gevolg van corona

Door de coronapandemie kunnen nieuwe kansen ontstaan. Aan beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) is gevraagd of de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd die zij met hun bedrijf willen gaan uitvoeren (zie Tabel 7). De mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) vinden dat de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd was in 2021 aanzienlijk hoger dan in 2022 en 2023. Sinds 2022 namen de percentages beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) die verwachtten dat de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd sterk af.

Tabel 7 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Oneens	Niet eens of oneens	Eens
2021	23%	20%	57%
2022	31%	21%	48%
2023	28%	29%	43%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 17 worden de resultaten internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) in Nederland hogere kansen zagen dan gemiddeld in de deelnemende Europese landen en vergelijkbare kansen zagen als het gemiddelde in alle deelnemende landen. In vergelijking tot 2022 neemt het percentage beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) dat hogere kansen zag door de coronapandemie sterker af in Nederland dan het gemiddelde in alle deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen.

Figuur 17 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

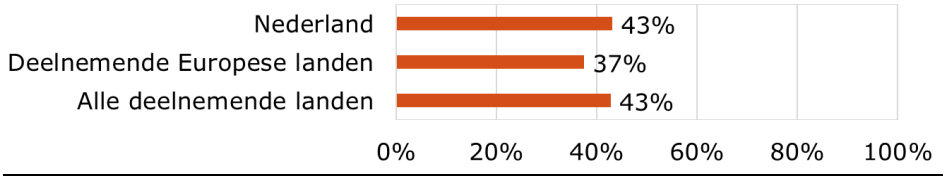

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Oordeel van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf over reactie van de overheid op economische gevolgen van corona

De overheid heeft met verschillende steunpakketten getracht om de economische gevolgen van de coronapandemie voor bedrijven te beperken. Aan de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) is gevraagd of de Nederlandse overheid hier effectief in is geweest (zie Tabel 8). Van de beginnende ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) vond in 2023 32% de reactie van de Nederlandse regering effectief. In 2022 was dat 33%. Beginnende ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) blijken in 2022 en 2023 (aanzienlijk) minder positief over de reactie van de overheid dan in 2021. Dit heeft mogelijk te maken met het aflopen van steunmaatregelen.

Tabel 8 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) het eens zijn met de stelling 'De Nederlandse regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Oneens	Niet eens of oneens	Eens
2021	22%	30%	48%
2022	39%	28%	33%
2023	42%	26%	32%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 18 wordt de effectiviteit van het overheidsbeleid ten aanzien van de economische gevolgen van de coronapandemie internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) in Nederland vergelijkbaar positief zijn over de effectiviteit van het overheidsbeleid als het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. In vergelijking tot 2022 denken Nederlandse beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) nog hetzelfde over het overheidsbeleid tijdens corona, terwijl het gemiddelde hiervan in alle deelnemende Europese landen (2022: 36%) en alle deelnemende landen is afgenomen (2022: 41%).

Figuur 18 Mate waarin beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) het eens zijn met de stelling 'De regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

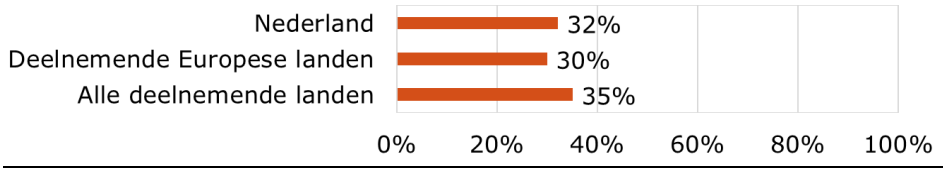

Bron: Panteia/GEM APS 2023

3.2 Gevestigde ondernemers

Bij gevestigd ondernemerschap (Established Business Ownership rate of EBO) gaat het om individuen die een bedrijf bezitten en leiden dat salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren heeft betaald gedurende meer dan 42 maanden. In Figuur 19 is weergegeven welk deel van de volwassen bevolking een gevestigd ondernemer is. In 2020 was dit fors gedaald. In 2021 is het nog iets verder gedaald. Met name zzp-ers zijn hard geraakt tijdens de coronapandemie doordat werk stopte en/of bedrijven terughoudender waren met het uitbesteden van werk en coronasteun vanuit de overheid voor zzp-ers beperkt was. In 2022 en 2023 is sprake van enig herstel, maar het percentage is nog laag ten opzichte van de periode voor de coronapandemie.

Figuur 19 Gevestigde ondernemers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2023 (juni-juli)

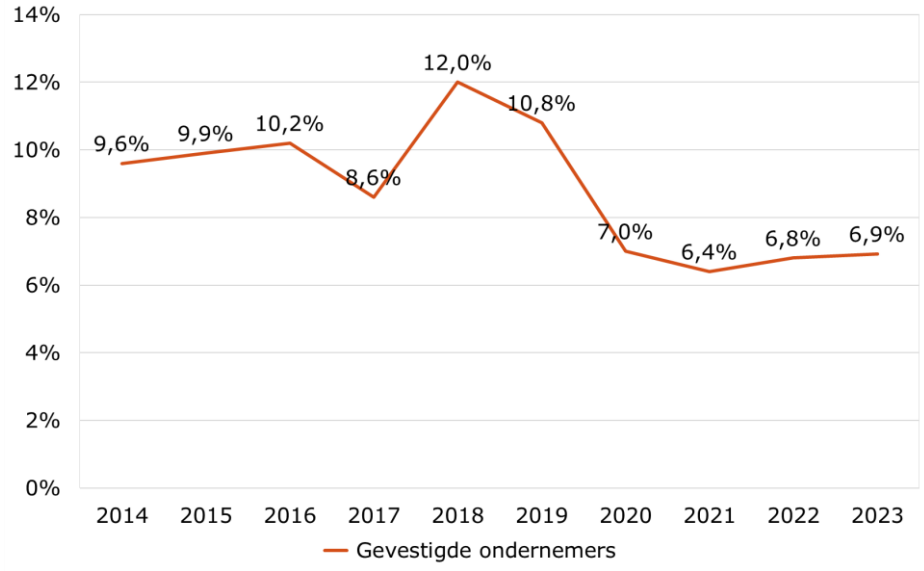

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 20 wordt de mate van gevestigd ondernemerschap in Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde

van alle deelnemende landen. Daaruit blijkt dat de mate van gevestigd ondernemerschap in lijn is met het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde in alle deelnemende landen. Verder is de mate van gevestigd ondernemerschap evenals in Nederland gemiddeld genomen ook iets toegenomen in de deelnemende Europese landen en in alle deelnemende landen.

Figuur 20 Gevestigde ondernemers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

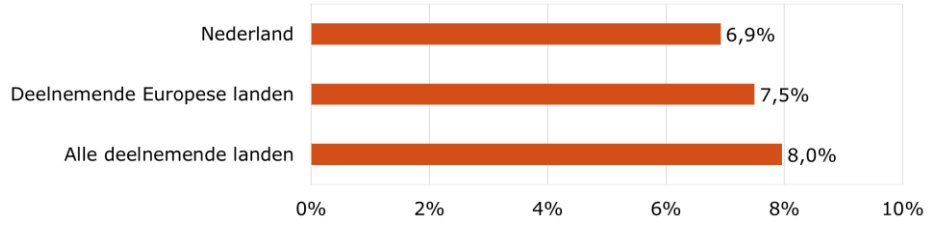

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen scoort, evenals in het voorgaande jaar, Griekenland het hoogst met 14,7% en in tegenstelling tot vorig jaar Slowakije het laagst met 4,0% (zie Figuur 21). Nederland scoort net als vorig jaar, net onder het gemiddelde van alle deelnemende Europese landen.

Figuur 21 Gevestigde ondernemers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, in de deelnemende Europese landen, 2023 (juni-juli)

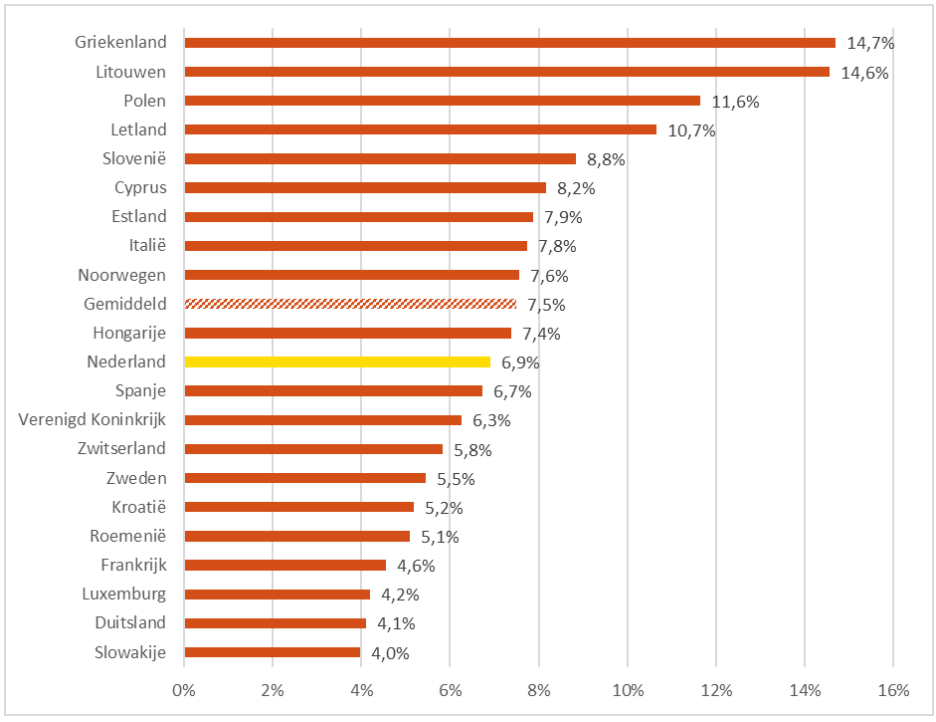

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Verwachtingen van gevestigde ondernemers over bedrijfsgroei

Aan de gevestigde ondernemers is gevraagd of de groeiverwachtingen lager of hoger zijn dan een jaar eerder (zieTabel 9). We zien hier dat de groeiverwachtingen in 2023 verslechterd zijn ten opzichte van 2022 en 2021. Van de gevestigde ondernemers had in 2021 29% nog lagere verwachtingen dan het jaar ervoor, in 2022 was dat nog maar 23% en in 2023 27%. Ongeveer een kwart van de gevestigde ondernemers heeft in 2023 hogere groeiverwachtingen dan in het voorgaande jaar, maar het percentage is lager dan de voorgaande jaren.

Tabel 9 Mate waarin gevestigde ondernemers verwachten dat de bedrijfsgroei lager of hoger is vergeleken met één jaar geleden, in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Hoger	Geen verschil	Lager
2021	29%	42%	29%
2022	34%	43%	23%
2023	24%	49%	27%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 22 wordt de mate waarin gevestigde ondernemers in 2023 een lagere bedrijfsgroei verwachten dan een jaar daarvoor internationaal vergeleken. In Nederland is de mate waarin een lagere bedrijfsgroei wordt verwacht dan een jaar eerder lager dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. In vergelijking tot vorig jaar is er alleen in Nederland (2022: 23%) sprake van een stijging van het aantal gevestigde ondernemers dat een lagere bedrijfsgroei verwacht, voor het gemiddelde in de deelnemende Europese landen (2022: 36%) en alle deelnemende landen (2022: 37%) is juist sprake van een daling. Dit is in lijn met de economische groei die in Nederland kleiner was dan het gemiddelde van de Europese Unie[7]. Dit kwam mede door de hoge inflatie, aangedreven door de hoge energieprijzen en de hoge rentetarieven. Daarnaast nam de export af.[8]

Figuur 22 Mate waarin gevestigde ondernemers verwachten dat de bedrijfsgroei lager is vergeleken met één jaar geleden, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

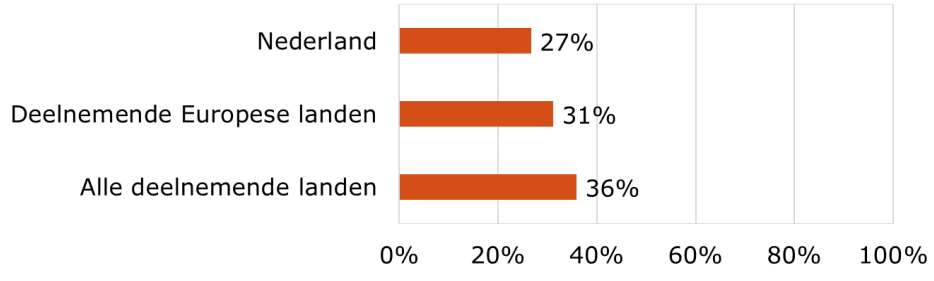

Bron: Panteia/GEM APS 2023

[7] https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2024/de-nederlandse-economie-in-2023?onepage=true
[8] https://nos.nl/artikel/2504586-de-helft-meer-bedrijven-failliet-maar-nog-steeds-minder-dan-voor-corona

Kansen als gevolg van corona

Door de coronapandemie kunnen nieuwe kansen ontstaan. Aan gevestigde ondernemers is gevraagd of de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd voor het bedrijf (zie Tabel 10). De mate waarin gevestigde ondernemers zien dat de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd was in 2021 aanzienlijk hoger dan in 2022. In 2023 lijken er voor gevestigde ondernemers echter weer meer kansen voor het bedrijf te zijn dankzij corona dan in het voorgaande jaar. Voor gevestigde ondernemers was dat 32% in 2022 (2021: 42%; 2023: 45%). In 2023 lijkt een verschuiving gaande, er zijn minder gevestigde ondernemers die het oneens zijn met de stelling dan in voorgaande jaren, al ziet een even groot deel wel nieuwe als geen nieuwe kansen.

Tabel 10 Mate waarin gevestigde ondernemers het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Oneens	Niet eens of oneens	Eens
2021	45%	13%	42%
2022	55%	13%	32%
2023	26%	29%	45%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 23 wordt de mate waarin gevestigde ondernemers in 2023 nieuwe kansen hadden als gevolg van de coronapandemie internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat gevestigde ondernemers in Nederland in 2023 meer nieuwe kansen zagen dan gemiddeld in de deelnemende Europese landen en gemiddeld in alle deelnemende landen. Dit percentage is voor Nederland gestegen van 32% in 2022 naar 45% in 2023, terwijl het nagenoeg gelijk is gebleven voor de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen. Het Global GEM rapport geeft een gemengd beeld: bij 21 van de 40 deelnemende landen waarbij deze vraag zowel in 2022 als in 2023 is gesteld is het percentage dat nieuwe kansen wil gaan uitvoeren toegenomen. In de andere 19 landen is het percentage in 2023 juist afgenomen.

Figuur 23 Mate waarin gevestigde ondernemers het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

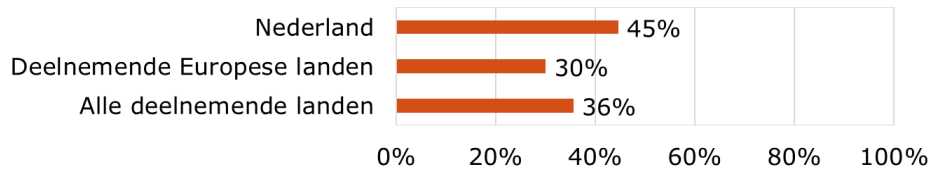

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Oordeel van gevestigde ondernemers over reactie van de overheid op economische gevolgen van corona

De overheid heeft met verschillende steunpakketten getracht om de economische gevolgen van de coronapandemie voor bedrijven te beperken. Aan de gevestigde ondernemers is gevraagd of de Nederlandse overheid hier effectief in is geweest (zie Tabel 11). Van de gevestigde ondernemers was in 2023 37% het eens met de stelling dat de Nederlandse regering tot nu toe effectief heeft gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie. In 2021 was dat nog 59% en in 2022 50%. Gevestigde ondernemers blijken in 2023 minder positief over de reactie van de overheid dan in 2021 en 2022. Dit heeft mogelijk te maken met het aflopen van steunmaatregelen.

Tabel 11 Mate waarin gevestigde ondernemers het eens zijn met de stelling 'De Nederlandse regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, periode juni-juli 2021, 2022 en 2023

Jaar	Oneens	Niet eens of oneens	Eens
2021	27%	14%	59%
2022	30%	20%	50%
2023	38%	25%	37%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 24 wordt de effectiviteit van het overheidsbeleid ten aanzien van de economische gevolgen van de coronapandemie internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat gevestigde ondernemers in Nederland verglijkbaar denken over de effectiviteit van het overheidsbeleid als het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. Dit in tegenstelling tot vorig jaar, toen gevestigde ondernemers in Nederland positiever dachten over de effectiviteit van het overheidsbeleid dan gevestigde ondernemers gemiddeld in de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen.

Figuur 24 Mate waarin gevestigde respondenten het eens zijn met de stelling 'De regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

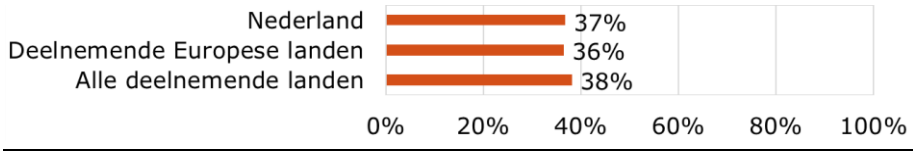

Bron: Panteia/GEM APS 2023

3.3 Beëindiging van ondernemerschap

Tegenover de beginfase van ondernemerschap staat het beëindigen van ondernemerschap. Hier worden twee vormen van het beëindigen van ondernemerschap beschouwd:

- individuen die in de voorgaande 12 maanden een bedrijf als ondernemer hebben verlaten waarbij de *bedrijfsactiviteiten zijn beëindigd*,
- individuen die in de voorgaande 12 maanden een bedrijf als ondernemer hebben verlaten waarbij de *bedrijfsactiviteiten door anderen zijn voortgezet*.

In Figuur 25 zijn de resultaten hiervoor voor de afgelopen tien jaar weergegeven. In 2020 viel met name de forse stijging op van stoppers met bedrijfsbeëindiging. Dit gaat dus over stoppers in de tweede helft van 2019 en de eerste helft van 2020. In het jaar daarna bleef dit percentage op hetzelfde niveau. En in 2022 en 2023 liep het percentage nog verder op. De drie belangrijkste redenen, zoals weergegeven in Tabel 12 zijn dat het bedrijf niet winstgevend was, dat er een mogelijkheid was om het bedrijf te verkopen of het vinden van een andere baan of bedrijfskans. Het aantal faillissementen nam in 2023 toe, onder meer door de hoge inflatie en de exportdaling.[9] In 2021 steeg het aantal stoppers zonder bedrijfsbeëindiging sterk, maar in 2022 is het weer gedaald naar het niveau van 2020 en opnieuw lichtjes gestegen in 2023.

[9] https://nos.nl/artikel/2504586-de-helft-meer-bedrijven-failliet-maar-nog-steeds-minder-dan-voor-corona

Figuur 25 Stoppers in de voorgaande 12 maanden, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2023 (juni-juli), onderscheid naar stoppers waarbij de bedrijfsactiviteiten zijn beëindigd en stoppers waarbij de activiteiten door anderen worden voortgezet

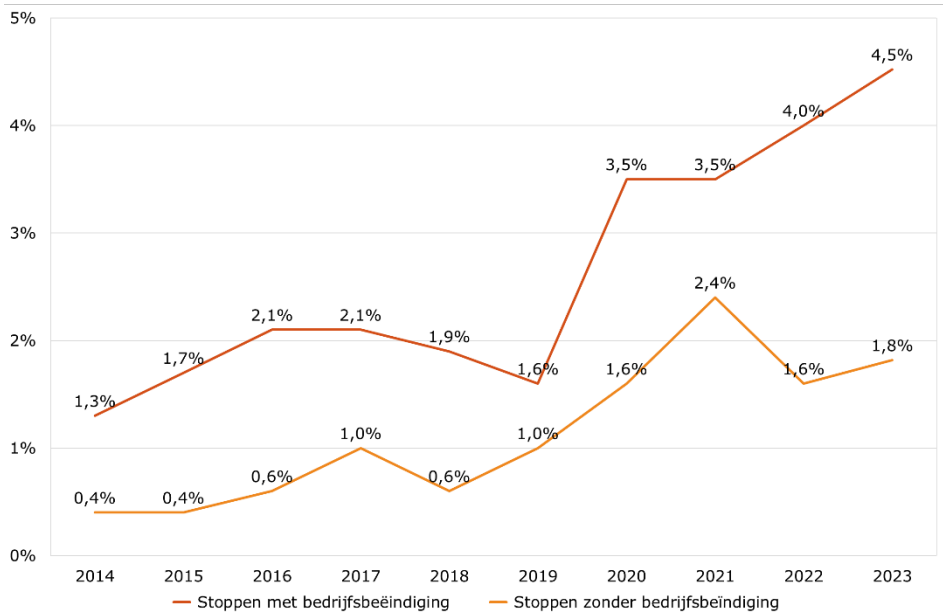

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Figuur 26 is de mate van bedrijfsbeëindiging in Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. De percentages stoppers met bedrijfsbeëindiging zijn in Nederland hoger dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en gelijk aan het gemiddelde van alle deelnemende landen. De percentages zijn vergelijkbaar met vorig jaar, al is er alleen voor Nederland een lichte stijging in het aantal stoppers van 5,6% in 2022 naar 6,3% in 2023.

Figuur 26 Stoppers in de voorgaande 12 maanden, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

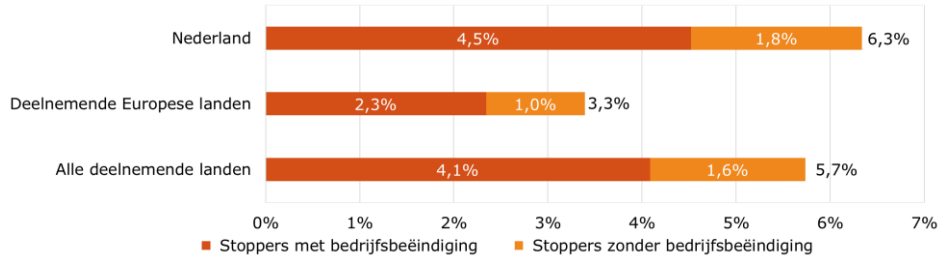

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Van de deelnemende Europese landen heeft Nederland met 4,5% het hoogste percentage stoppers met bedrijfsbeëindiging, gevolgd door Zweden (3,3%), Estland, Luxemburg en Hongarije (allen 3,1%), en Litouwen het laagste met 1,2% (zie Figuur 27). Het hoge percentage stoppers met bedrijfsbeëindiging in Nederland kan te

maken hebben met het relatief hoge aantal zzp-ers in Nederland. Ook de combinatie van het aantal stoppers met beëindiging en zonder beëindiging is in Nederland het hoogste, wat ook in 2022 het geval was.

Figuur 27 Stoppers in de voorgaande 12 maanden, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

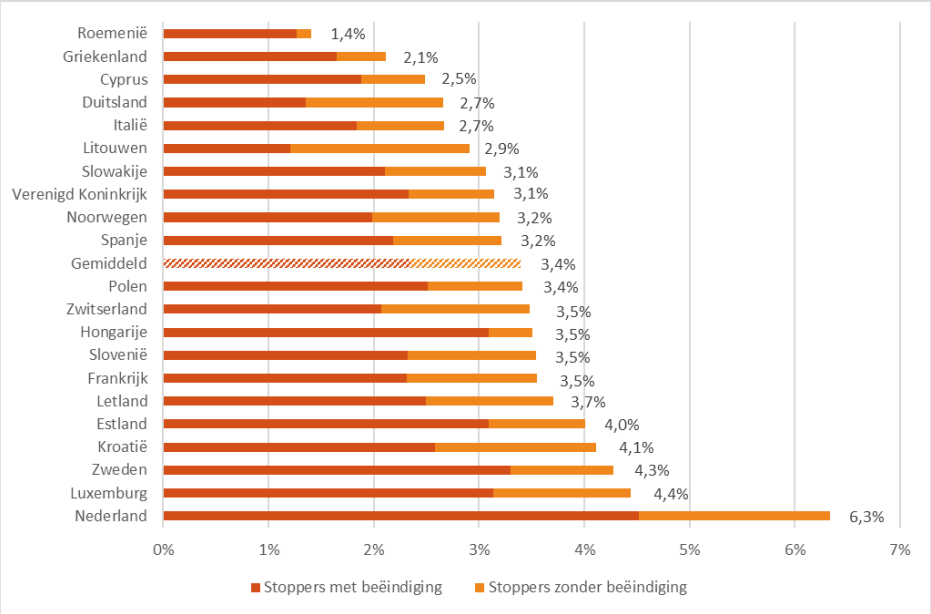

Bron: Panteia/GEM APS 2023

In Tabel 12 zijn de belangrijkste redenen weergegeven voor het stoppen met een bedrijf. De meest genoemde reden in Nederland in 2023 is, evenals in 2022, dat het bedrijf niet winstgevend is. 5% noemde de coronapandemie als belangrijkste reden. Echter, ook de invloed van andere redenen kan zijn versterkt door de coronapandemie. In vergelijking met 2022 (Figuur 28) is de reden om te stoppen dat het bedrijf niet winstgevend was, toegenomen in 2023 (van 21% naar 28%). De mogelijkheid om het bedrijf te verkopen is ook toegenomen van 9% in 2022 naar 16% in 2023.

In vergelijking met de deelnemende Europese landen noemt een relatief hoger aandeel van de Nederlandse stoppers de volgende redenen: een mogelijkheid om het bedrijf te verkopen en het zien van een andere bedrijfskans. Persoonlijke of familie omstandigheden, de coronapandemie, pensionering en overheid/ belastingen/ bureaucratie worden minder vaak genoemd in Nederland.

Tabel 12 Belangrijkste reden om te stoppen met een bedrijf, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli), percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) dat gestopt is met een bedrijf

Reden	Alle deelnemende landen	Deelnemende Europese landen	Nederland
Het bedrijf was niet winstgevend	28%	22%	28%
Een mogelijkheid het bedrijf te verkopen	7%	8%	16%
Andere baan gevonden of bedrijfskans gezien	12%	16%	16%
Andere bedrijfskans gezien	6%	7%	10%
Problemen met de financiering	12%	9%	10%
Persoonlijke of familie omstandigheden	15%	14%	8%
De coronapandemie	9%	7%	5%
Pensioen	4%	7%	4%
Overheid/belastingen/bureaucratie	5%	8%	2%
Problemen met de aanvoer van producten	2%	2%	1%
Totaal	100%	100%	100%

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Figuur 28 Belangrijkste reden om te stoppen met een bedrijf, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2022 (juni-juli), percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) dat gestopt is met een bedrijf

Reden	Alle deelnemende landen	Deelnemende Europese landen	Nederland
Het bedrijf was niet winstgevend	23%	19%	21%
Andere baan gevonden of bedrijfskans gezien	11%	14%	17%
Problemen met de financiering	12%	10%	16%
Stoppen was vooraf gepland	4%	5%	13%
Persoonlijke of familie omstandigheden	15%	14%	9%
Een mogelijkheid het bedrijf te verkopen	6%	7%	9%
De coronapandemie	17%	15%	8%
Pensioen	4%	6%	4%
Een incident	3%	3%	2%
Overheid/belastingen/bureaucratie	5%	7%	1%
Totaal	100%	100%	100%

Bron: Panteia/ GEM APS 2022

4 Ondernemerschap-ecosysteem in Nederland

Naast de enquête onder de volwassen bevolking wordt ook jaarlijks een enquête onder nationale experts gehouden om zicht te krijgen op de kwaliteit van nationale omstandigheden op het gebied van ondernemerschap, het ondernemerschap-ecosysteem. De enquête is gehouden in juni-juli 2023.

4.1 Ecosysteem

Om het ondernemerschap-ecosysteem in kaart te brengen krijgen experts voor verschillende dimensies stellingen voorgelegd met de vraag in welke mate die van toepassing zijn in hun land (op een schaal van '0 = geheel mee oneens' tot en met '10 = geheel mee eens'). De volgende dimensies worden daarbij onderscheiden:

- beschikbaarheid van financiering voor ondernemers
- toegang tot financiering
- overheidsbeleid:
  - ondersteuning en relevantie

  - belasting en bureaucratie
- overheidsprogramma's voor ondernemerschap
- onderwijs:
  - basis en middelbaar
  - hoger
- overdracht van R&D
- commerciële en diensteninfrastructuur
- toetredingsmogelijkheden:
  - marktdynamiek
  - belemmeringen en regulering
- fysieke infrastructuur
- culturele en sociale normen.

De gemiddelde scores van de experts voor het Nederlandse ondernemerschap-ecosysteem in 2023 worden in Figuur 29 vergeleken met de gemiddelde van de deelnemende Europese landen en die van alle deelnemende landen. Hoe hoger de gemiddelde score, hoe positiever de experts zijn over de dimensies van het ecosysteem. Uit de figuur blijkt dat Nederland volgens experts in 2023 goede omstandigheden kent om te kunnen ondernemen. Op alle dimensies scoort Nederland hoger dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en op één na hoger dan het gemiddelde van alle deelnemende landen. Volgens experts is het in Nederland vooral goed gesteld met de 'fysieke infrastructuur', 'commerciële en diensten infrastructuur', 'culturele en sociale normen', 'hoger onderwijs', en 'toetredingsmogelijkheden: belemmeringen en regulering'. Ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende Europese landen scoort Nederland vooral beter op 'onderwijs (basis en middelbaar)', 'culturele en sociale normen', 'toetredingsmogelijkheden: belemmeringen en regulering', 'onderwijs (hoger)'en 'beschikbaarheid financiering voor ondernemers'.

Figuur 29 Gemiddelde expert scores van de aspecten van het ondernemerschap-ecosysteem, 2023 (juni-juli), Nederland internationaal vergeleken

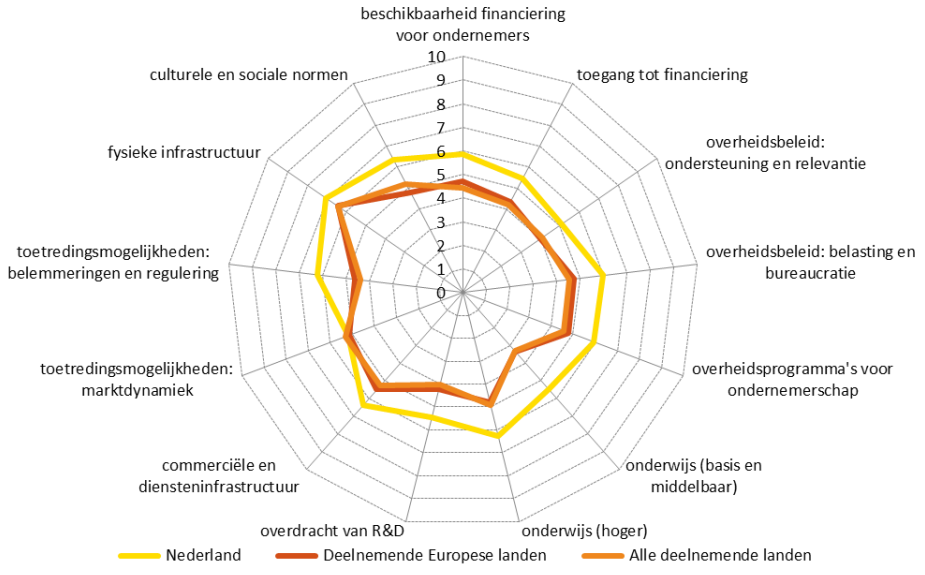

Bron: Panteia/GEM NES 2023

De GEM berekent ook een overall score voor het ondernemerschap-ecosysteem, de National Entrepreneurship Context Index (NECI). Deze wordt berekend door het gemiddelde te nemen van de gemiddelde scores op de verschillende aspecten van het ondernemerschap-ecosysteem (zie Figuur 30). Voor Nederland kwam de NECI in 2023 uit op 5,9, dat is hetzelfde als in 2022 en hoger dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen (4,8). Nederland staat op plek drie van de hoogste NECI-score. Wanneer gekeken wordt naar alle deelnemende landen, dan staat Nederland op een gedeelde zesde plaats met Estland. Het beste scoort de Verenigde Arabische Emiraten met een score van 7,7. Vorig jaar stond Nederland op de vijfde plaats van alle deelnemende landen en op de eerste plaats van de Europese deelnemende landen.

Figuur 30 Gemiddelde expert scores van de aspecten van het ondernemerschap-ecosysteem (National Entrepreneurship Context Index, NECI), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met de deelnemende Europese landen

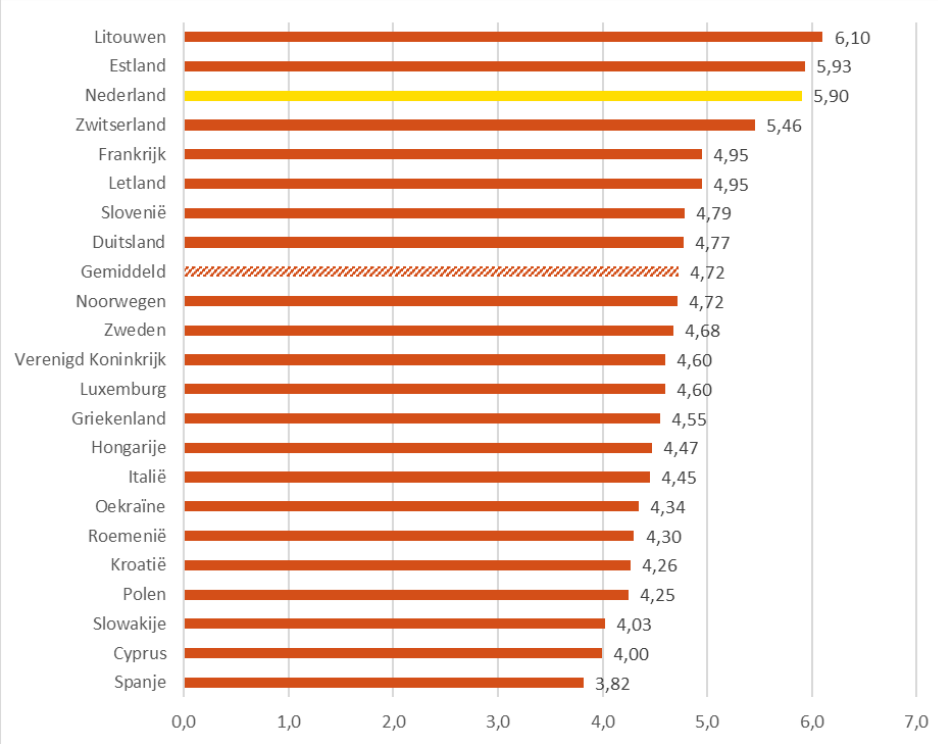

Bron: Panteia/GEM NES 2023

4.2 Bevorderende aspecten voor ondernemerschap

Aan experts is gevraagd om een onderwerp/gebied te noemen dat bevorderend is voor ondernemersactiviteiten in het land.[10] De antwoorden zijn gecategoriseerd. In Figuur 31 is weergegeven hoeveel experts (in procenten) een onderwerp binnen een categorie hebben genoemd dat bevorderend is, waarbij Nederland wordt vergeleken

[10] In 2021 is experts gevraagd om drie bevorderende onderwerpen/gebieden te noemen. In 2022 en 2023 is gevraagd één bevorderend onderwerp/gebied te noemen.

met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen. Ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende Europese landen worden in Nederland vooral aspecten op de gebieden financiering en onderwijs en training vaker genoemd. Aan de andere kant worden aspecten op gebieden als overdracht R&D, commerciële en diensteninfrastructuur, overheidsbeleid, politieke/ institutionele/ sociale context, beschikbaarheid en toegang informatie en ondernemerscapaciteit in Nederland (enigszins) minder genoemd dan gemiddeld in de deelnemende Europese landen. Vorig jaar bestond de Nederlandse top drie bevorderende gebieden uit: onderwijs en training; culturele en sociale normen en toegang tot fysieke infrastructuur. Twee van deze drie gebieden zijn in 2023 uit de top drie verdwenen.

Figuur 31 Onderwerpen/gebieden (gecategoriseerd) die bevorderend zijn voor ondernemerschapsactiviteiten, mate waarin aspecten door experts zijn genoemd, 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met de deelnemende Europese landen

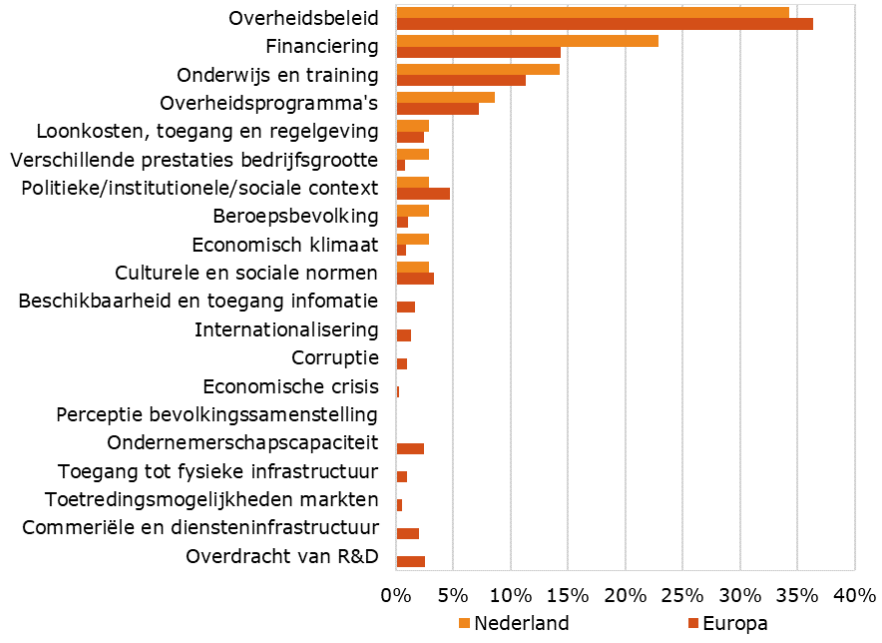

Bron: Panteia/GEM NES 2023

4.3 Aanbevelingen ter verbetering ondernemersactiviteiten

Aan experts is gevraagd een aanbeveling te noemen om ondernemerschaps-activiteiten in Nederland te verbeteren.[11] Ook deze zijn gecategoriseerd. In Figuur 32 is weergegeven op welke gebieden de meeste aanbevelingen zijn gedaan. De meeste winst ter verbetering van de ondernemersactiviteiten is volgens experts te behalen op het gebied van overheidsbeleid en financiering. De suggesties op het gebied van overheidsbeleid betreffen: duidelijke regelgeving, consistentie en vermindering

[11] In 2021 is experts gevraagd om drie aanbevelingen te noemen. In 2022 en 2023 is gevraagd één aanbeveling te noemen.

regeldruk, blokkerende regelgeving wegnemen, stabieler en meer voorspelbaar overheidsbeleid, lange termijn kaders voor de overheid en het hebben van een betrouwbare overheid.
De suggesties op het gebied van financiering betreffen: meer venture capital, fiscale voordelen voor informeel investeringskapitaal, het fiscaal aantrekkelijk financieren van eigen vermogen door particulieren, gunstige fiscale regelingen voor starters, de toegang tot kapitaal en financiering verbeteren, het aanbod van financiering (met name leningen) vergroten voor bedragen tussen de €50.000 en €200.000, meer vroege fase risicokapitaal en financieringssteun. Opmerkelijk is dat overheidsbeleid en financiering zowel als bevorderend voor de ondernemerschapsactiviteiten in Nederland worden gezien, als dat er wijzigingen nodig zijn op dit gebied.

Figuur 32 Aanbevelingen van experts (gecategoriseerd naar onderwerpen/gebieden) om ondernemerschapsactiviteiten in Nederland te verbeteren, mate waarin aanbevelingen door experts zijn genoemd, 2023 (juni-juli)

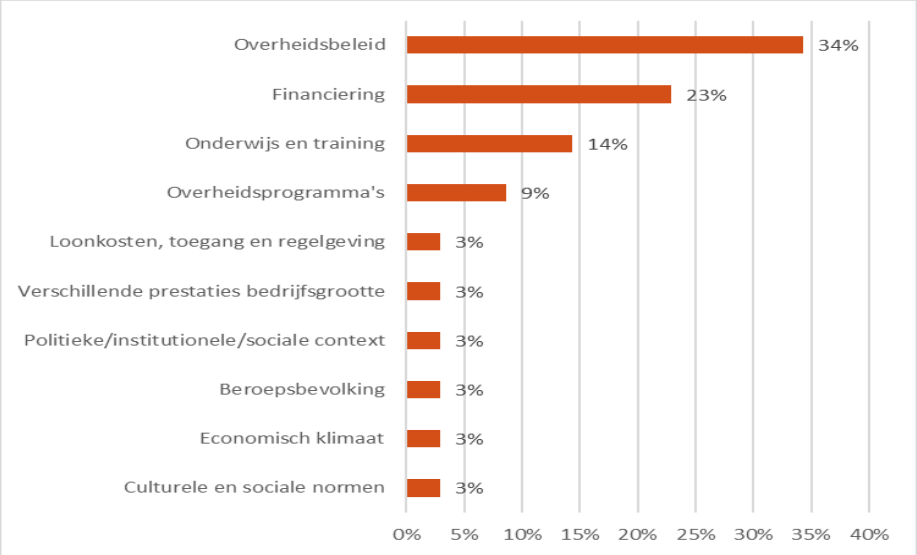

Bron: Panteia/GEM NES 2023

5 Bijdrage aan behalen SDG's

Ondernemers spelen een steeds belangrijkere rol bij het aanpakken van kwesties van ecologische en sociale duurzaamheid. Ondernemers kunnen een bijdrage leveren aan het behalen van sociale en milieudoelstellingen, waaronder de Sustainable Development Goals (SDG's) van de VN. Ook de GEM heeft hierop ingespeeld door in 2023 enkele vragen aan ondernemers voor te leggen over de vraag of zij rekening houden met sociale en milieueffecten bij het nemen van beslissingen over de toekomst van hun bedrijf. De resultaten hiervan worden in dit hoofdstuk weergegeven en internationaal vergeleken.

5.1 Aandacht van ondernemers voor SDG's

Aandacht voor sociale implicaties van bedrijfsbeslissingen

Aan ondernemers is de volgende stelling voorgelegd: '*Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met sociale implicaties zoals toegang tot onderwijs, gezondheid, veiligheid, inclusief werkgeven, huisvesting, vervoer, kwaliteit van leven op het werk, enz.*' (zie Figuur 33). 61% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 62% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan bij beslissingen rekening te houden met sociale implicaties. Dit komt in redelijke mate overeen met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen, maar blijft iets achter bij het gemiddelde van alle deelnemende landen. De resultaten zijn net wat lager dan de resultaten in 2022, dit geldt zowel voor gevestigde als beginnende ondernemers of eigenaars/ managers van een jong bedrijf (TEA) en zowel voor Nederland, de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen.

Figuur 33 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met sociale implicaties zoals toegang tot onderwijs, gezondheid, veiligheid, inclusief werkgeven, huisvesting, vervoer, kwaliteit van leven op het werk, enz.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

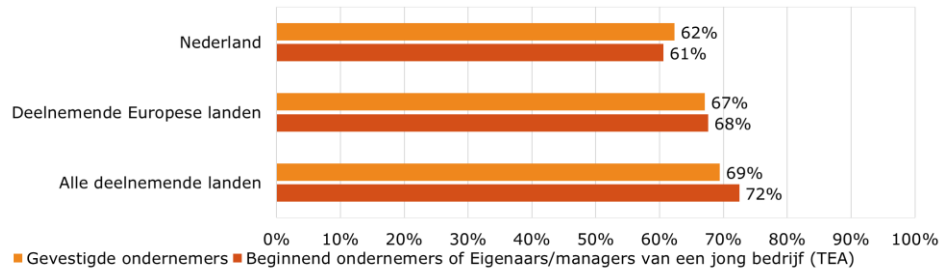

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Aandacht voor gevolgen van bedrijfsbeslissingen voor het milieu

Aan ondernemers is vervolgens de volgende stelling voorgelegd: '*Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met de gevolgen voor het milieu, zoals het behoud van groene zones, vermindering van de uitstoot van vervuilende stoffen en giftige gassen, selectieve afvalinzameling, bewust verbruik van water, elektriciteit en brandstoffen, enz.*' (zie Figuur 34). 59% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 61% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan bij beslissingen rekening te houden met de gevolgen voor het milieu. Bij de gevestigde bedrijven was dit in 2022 nog 63% en zelfs 77% in 2021.

Nederland blijft achter bij het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde alle deelnemende landen. Daarnaast is er ook een lichte daling zichtbaar ten opzichte van vorig jaar, toen zowel gevestigde en beginnende ondernemers of eigenaars/ managers van een jong bedrijf (TEA) in Nederland, de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen het vaker eens waren met de stelling.

Figuur 34 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met de gevolgen voor het milieu, zoals het behoud van groene zones, vermindering van de uitstoot van vervuilende stoffen en giftige gassen, selectieve afvalinzameling, bewust verbruik van water, elektriciteit en brandstoffen, enz.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

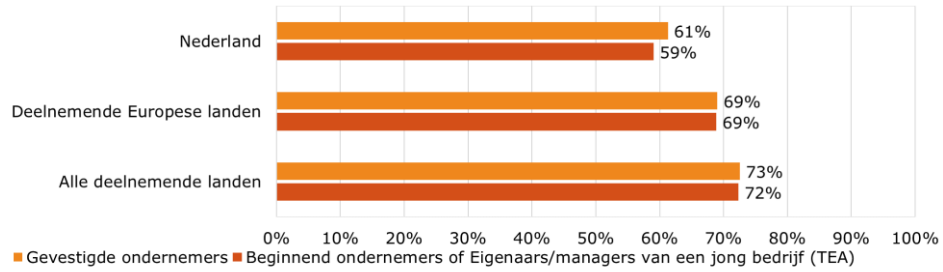

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Sociale en/of milieu-impact versus winstgevendheid en groei

Bedrijven zijn veelal primair gericht op economische vooruitgang en daarmee op winstgevendheid en groei. In het voorgaande kwam echter aan de orde dat bedrijven bij hun beslissingen rekening houden met de sociale en/of milieu-impact. Om na te gaan of de sociale en/of milieu-impact ook voorgaat op winstgevendheid is aan ondernemers de volgende stelling voorgelegd: '*Ik geef prioriteit aan de sociale en/of milieu-impact van mijn bedrijf boven winstgevendheid of groei*.' (zie Figuur 35). Daaruit blijkt dat iets minder dan de helft van de ondernemers van de bedrijven in Nederland aangeeft dat zij prioriteit geeft aan de sociale en/of milieu-impact boven winstgevendheid of groei. De resultaten zijn verder vergelijkbaar met die in het voorgaande jaar. Nederland scoort vergelijkbaar met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en lager dan het gemiddelde van alle deelnemende landen.

Figuur 35 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Ik geef prioriteit aan de sociale en/of milieu-impact van mijn bedrijf boven winstgevendheid of groei.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

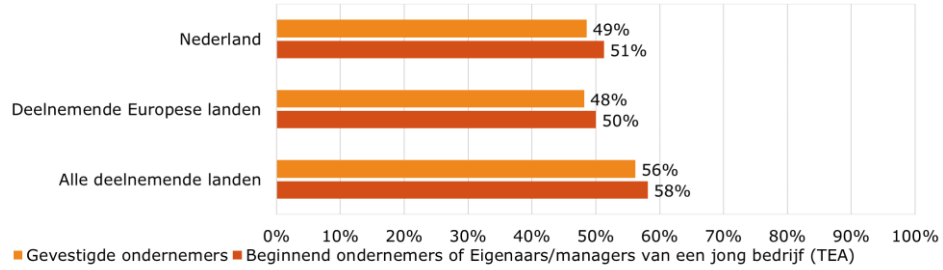

Bron: Panteia/GEM APS 2023

Maatregelen om milieu-impact te minimaliseren en sociale impact te maximaliseren

Ten slotte is aan ondernemers gevraagd of zij in het afgelopen jaar maatregelen hebben genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren en de sociale impact te maximaliseren. 44% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 55% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan in het voorgaande jaar maatregelen te hebben genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren (zie Figuur 36). Dit kunnen energiebesparende maatregelen zijn, maatregelen om de CO2-uitstoot te verminderen of efficiëntere machines te introduceren, zorg te dragen voor het geproduceerde vaste afval, gebruik van recyclebaar materiaal, gebruik van alternatieve transportmiddelen, zoals fietsen, lopen, collectieve ritten, openbaar vervoer, enz. Het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde alle deelnemende landen komen vrijwel overeen met de Nederlandse situatie. Alleen de score van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) in Nederland blijft iets achter. Deze cijfers zijn vergelijkbaar met 2022.

Figuur 36 Mate waarin respondenten het afgelopen jaar maatregelen hebben genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

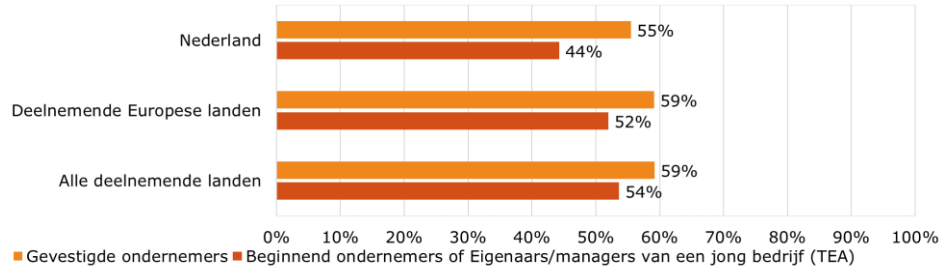

Bron: Panteia/GEM APS 2023

45% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 40% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan in het voorgaande jaar maatregelen te hebben genomen om de sociale impact van het bedrijf te maximaliseren (zie Figuur 37). Dit kunnen maatregelen zijn om banen voor jonge werklozen en andere groepen met beperkte toegang tot de arbeidsmarkt te creëren, het opnemen van sociale ondernemingen in de toeleveringsketen, zorgen voor een divers personeelsbestand, prioriteit geven aan bedrijven en/of leveranciers die acties ondernemen die de mensenrechten en het milieu respecteren bij het kopen van een product of dienst, acties tegen elke vorm van kinder- of slavenarbeid, investeren of steunen van projecten of sociale organisaties, enzovoorts. De Nederlandse scores zijn vergelijkbaar met het gemiddelde van alle deelnemende landen en de deelnemende Europese landen. Ten opzichte van vorig jaar is er een afname van het gevestigde ondernemers dat maatregelen heeft genomen in Nederland om de sociale-impact van het bedrijf te maximaliseren, dat was 46% in 2022 en is 40% in 2023. De andere cijfers zijn vergelijkbaar met 2022.

Figuur 37 Mate waarin respondenten het afgelopen jaar maatregelen hebben genomen om de sociale-impact van het bedrijf te maximaliseren, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2023 (juni-juli)

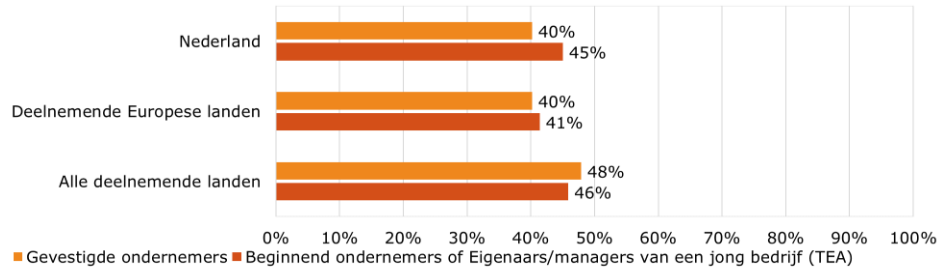

Bron: Panteia/GEM APS 2023

5.2 Oordeel experts

In de enquête onder experts zijn verschillende stellingen voorgelegd die te maken hebben met SDG's en ondernemerschap. De experts konden aangeven in welke mate ze het met de stellingen eens waren op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens). De stellingen over SDG's en ondernemerschap waren ingedeeld in de volgende categorieën:

- Perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan goede praktijken van sociale bijdrage en sociale verantwoordelijkheid in nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit sociale bijdrage en verantwoordelijkheid),
- Perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan economische prestaties in nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit economische prestaties),
- Perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan goede milieupraktijken door nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit goede milieupraktijken),
- Perceptie over de mate waarin prioriteit wordt toegekend aan duurzaamheid door nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit duurzaamheid),
- Perceptie over de mate van prioriteit die regeringen/beleidsmakers toekennen aan duurzaam ondernemen door middel van nieuwe regelgeving/wetten (prioriteit overheden duurzaam ondernemen).

In andere deelnemende landen zijn deze stellingen voor hun land voorgelegd. Hierna worden de resultaten van Nederland vergeleken met die van het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen.

Prioriteit sociale bijdrage en verantwoordelijkheid

Over de perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan goede praktijken van sociale bijdrage en sociale verantwoordelijkheid in nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit sociale bijdrage en verantwoordelijkheid) zijn drie stellingen voorgelegd. In Figuur 38 zijn de stellingen weergegeven met het gemiddelde oordeel van de experts. Volgens experts scoort Nederland beter dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen op het geven van prioriteit aan maatschappelijke bijdrage in plaats van winst en welvaart en op het integreren van maatschappelijke verantwoordelijkheden in de bedrijfsvoering. De interesse van investeerders voor bedrijven gericht op sociale verantwoordelijkheden is laag, in Nederland zelfs nog wat lager dan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en gemiddeld in alle deelnemende landen. De cijfers zijn grotendeels vergelijkbaar met de score van 2022. De interesse van investeerders voor bedrijven gericht op sociale verantwoordelijkheden is in Nederland afgenomen van 4,9 in 2022 naar 4,5 in 2023, terwijl de gemiddelde score voor alle deelnemende Europese en alle deelnemende landen is toegenomen naar 5,2. Hierdoor is het gat tussen Nederland en de andere landen groter geworden in 2023.

Figuur 38 Prioriteit sociale bijdrage en verantwoordelijkheid: Oordeel experts (gemiddelde score per stelling, op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens)), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle deelnemende landen

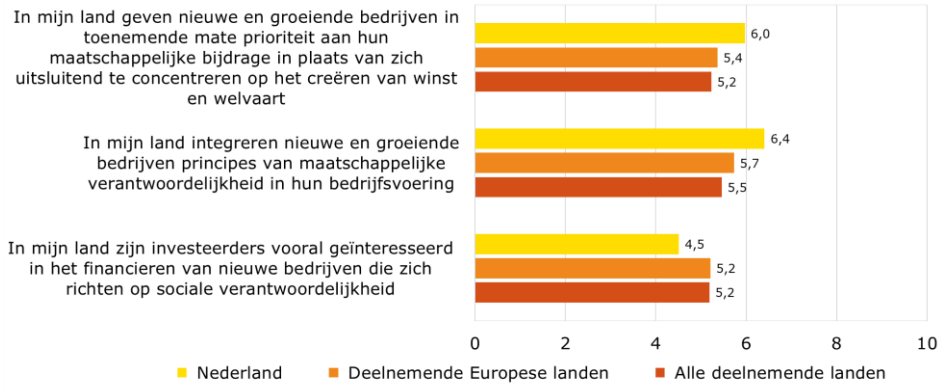

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Prioriteit economische prestaties

Over de perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan economische prestaties in nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit economische prestaties) zijn drie stellingen voorgelegd. In Figuur 39 zijn de stellingen weergegeven met het gemiddelde oordeel van de experts. Volgens experts scoort Nederland beter dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen op de tevredenheid van investeerders en belanghebbenden over economische prestaties. Ten aanzien van het hebben van gelijke economische kansen voor bedrijven van minderheidsgroepen en het betalen van belastingen als een deel van de maatschappelijke verantwoordelijkheid scoort Nederland nagenoeg gelijk aan het gemiddelde in de deelnemende Europese landen en het gemiddelde in alle deelnemende landen. De meeste scores zijn vergelijkbaar met 2022. Alleen voor het betalen van belastingen als een deel van maatschappelijke verantwoordelijkheid was voor Nederland 5,4 in 2022, maar is afgenomen tot 4,8 in 2023.

Figuur 39 Prioriteit economische prestaties: Oordeel experts (gemiddelde score per stelling, op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens)), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle deelnemende landen

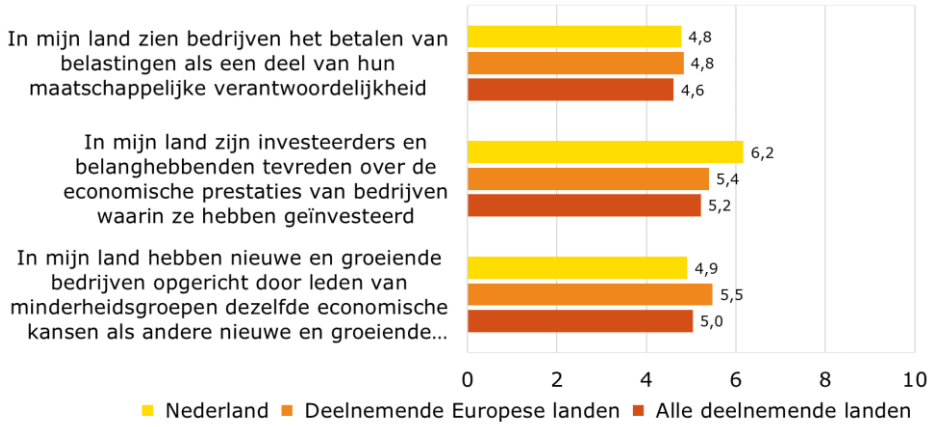

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Prioriteit goede milieupraktijken

Over de perceptie over de mate van prioriteit die wordt toegekend aan goede milieupraktijken door nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit goede milieupraktijken) zijn drie stellingen voorgelegd. In Figuur 40 zijn de stellingen weergegeven met het gemiddelde oordeel van de experts. Volgens experts scoort Nederland beter dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen op het toepassen van milieubewuste praktijken door bedrijven en op het geven van prioriteit door bedrijven aan energie-efficiëntie. Voor het zien van milieuproblemen als potentiële kansen scoort Nederland vrijwel gelijk met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. De scores zijn grotendeels vergelijkbaar met 2022. Alleen de prioriteit die Nederlandse bedrijven geven aan energie-efficiëntie is toegenomen van 6,0 in 2022 naar 6,4 in 2023.

Figuur 40 Prioriteit goede milieupraktijken: Oordeel experts (gemiddelde score per stelling, op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens)), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle deelnemende landen

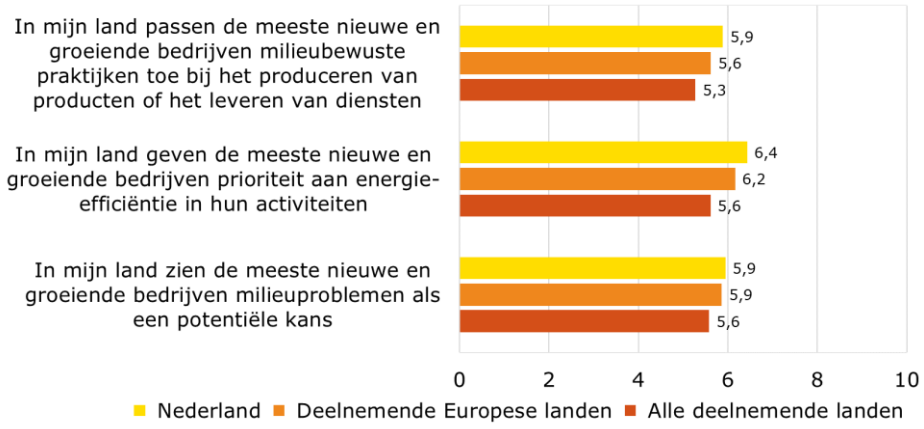

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Prioriteit duurzaamheid

Over de perceptie over de mate waarin prioriteit wordt toegekend aan duurzaamheid door nieuwe en groeiende bedrijven (prioriteit duurzaamheid) zijn twee stellingen voorgelegd. In Figuur 41 zijn de stellingen weergegeven met het gemiddelde oordeel van de experts. Volgens experts scoort Nederland beter dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen op het belang dat in het land wordt gezien van duurzaamheid binnen de nationale cultuur. Ten aanzien van het hebben van prominente voorbeelden van ondernemersactiviteiten gerelateerd aan de Sustainable Development Goals (SDG's) binnen het bedrijfsleven scoort Nederland nagenoeg gelijk aan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen. De scores van 2023 zijn vergelijkbaar met de scores van 2022.

Figuur 41 Prioriteit duurzaamheid: Oordeel experts (gemiddelde score per stelling, op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens)), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle deelnemende landen

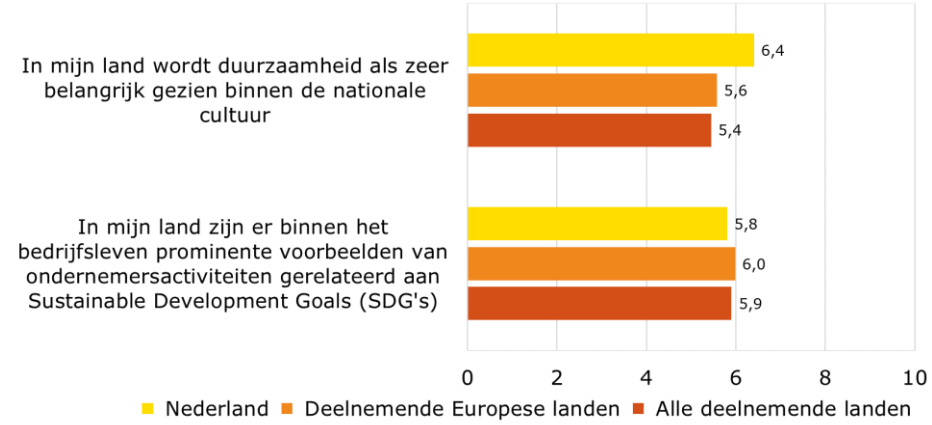

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Prioriteit overheden duurzaam ondernemen

Over de perceptie over de mate van prioriteit die regeringen/beleidsmakers toekennen aan duurzaam ondernemen door middel van nieuwe regelgeving/wetten (prioriteit overheden duurzaam ondernemen) zijn twee stellingen voorgelegd. In Figuur 42 zijn de stellingen weergegeven met het gemiddelde oordeel van de experts. Volgens experts scoort Nederland beter dan het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en het gemiddelde van alle deelnemende landen op specifieke regelgeving voor ondersteuning van op duurzaamheid gerichte startups en, nog sterker, op ondersteuning door de rijksoverheid van op duurzaamheid gerichte bedrijven. Het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en alle deelnemende landen voor deze scores is nagenoeg gelijk aan de score van 2022. Voor Nederland is er echter voor beide onderwerpen een toename te zien van 0,4 ten opzichte van 2022.

Figuur 42 <u>Prioriteit overheden duurzaam ondernemen</u>: Oordeel experts over het nastreven van de doelstellingen voor duurzame ontwikkeling van de VN (gemiddelde score per stelling, op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens)), 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende Europese landen en met het gemiddelde van alle deelnemende landen

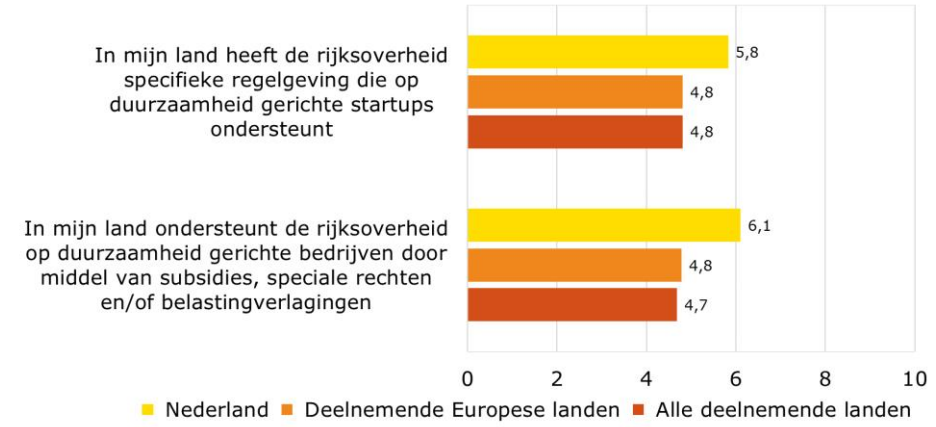

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Overall vergelijking van Europese landen

Wanneer we het gemiddelde per land nemen van de scores op alle hiervoor genoemde SDG-stellingen dan kunnen we een vergelijking maken tussen de deelnemende Europese landen. Dit is gedaan in Figuur 43. Hieruit blijkt dat Noorwegen het verst is ten aanzien van de besproken SDG-aspecten. Nederland zit net boven het Europese gemiddelde, wat vergelijkbaar is met de positie in 2022.

Figuur 43 Gemiddelde scores over alle SDG-stellingen 2023 (juni-juli), Nederland vergeleken met de deelnemende Europese landen

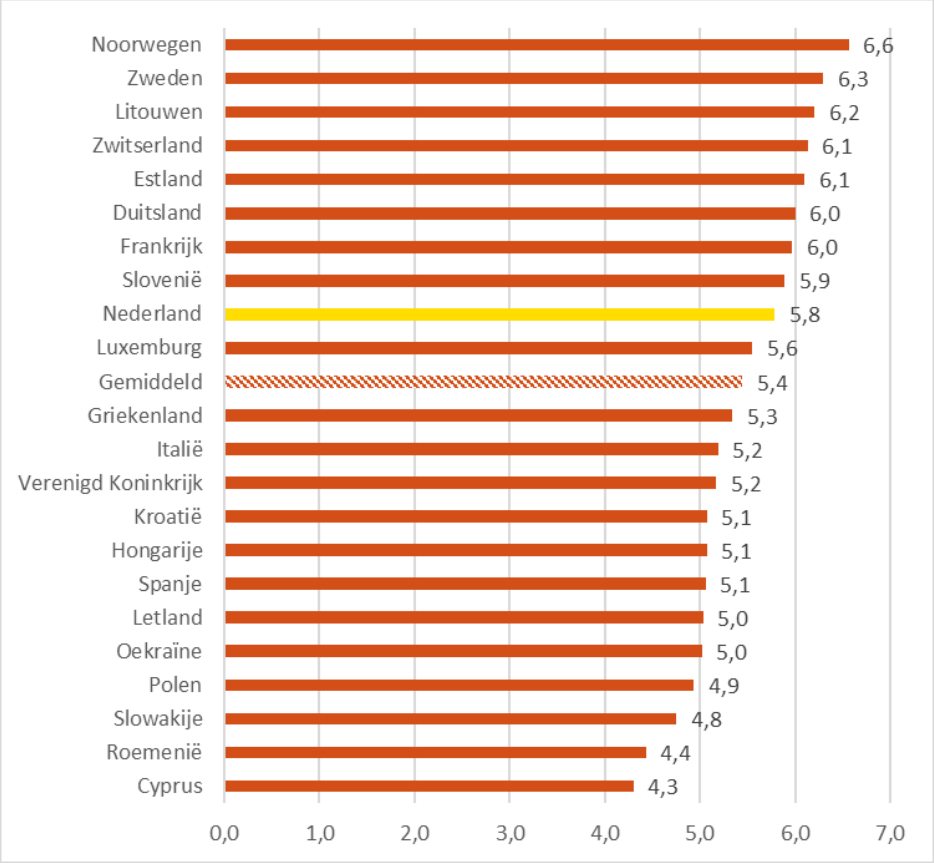

Bron: Panteia/GEM NES 2023

Bijlage 1 Entrepreneurship Monitor (GEM)

Geschiedenis

De Global Entrepreneurship Monitor (GEM) is een onderzoeksprogramma dat jaarlijks wordt uitgevoerd met als doel het verkrijgen van internationaal vergelijkende hoogwaardige onderzoeksgegevens over ondernemerschap op nationaal niveau. Dit academische onderzoeksconsortium begon in 1999 als een partnerschap tussen de London Business School en Babson College met 10 deelnemende landen. GEM is in de loop der jaren uitgegroeid. In 2023 deden 49 landen mee. GEM is het grootste onderzoek naar ondernemerschap ter wereld. Het GEM-onderzoeksprogramma biedt een geharmoniseerde beoordeling van het niveau van nationale ondernemersactiviteit en -voorwaarden waaraan het is onderworpen voor elk deelnemend land. In 2023 nam Nederland voor de 23e keer deel aan de GEM, sinds 2001.

Adult Population Survey en National Expert Survey

De GEM bestaat uit de volgende twee enquêtes:

- Adult Population Survey (enquête onder de volwassen bevolking)
  Met de Adult Population Survey (APS) worden gegevens verzameld om indicatoren te genereren voor ondernemersactiviteit, ondernemersattitudes en ondernemersaspiraties binnen een economie. Doordat in alle deelnemende landen dezelfde gegevens worden verzameld kunnen economieën worden vergeleken. Een groot deel van de vragenlijst is elk jaar hetzelfde. Daarnaast worden jaarlijks vragen aangepast, geschrapt of toegevoegd afhankelijk van actuele ontwikkelingen.
  De APS-gegevens worden verzameld via gestandaardiseerde enquêtes, telefonisch, online of in sommige economieën door middel van persoonlijke interviews. De steekproef van elke economie moet bestaan uit ten minste 2.000 respondenten van 18 jaar en ouder. Voor 2023 bestond de Nederlandse steekproef uit 2.280 respondenten, waarvan 35% is afgenomen door middel van een mix van vaste en mobiele telefonische interviews en 65% online.[12] De enquête werd gehouden in juni - juli 2023. De resultaten zijn daarna gewogen naar de feitelijke verdeling van de Nederlandse bevolking in termen van geslacht, leeftijd en opleiding om de steekproef langs deze dimensies representatief te maken voor de Nederlandse volwassen bevolking tussen 18 en 64 jaar.
- National Expert Survey (enquête onder nationale experts)
  Voor de National Expert Survey (NES) worden ten minste 36 experts in elk deelnemend land gevraagd naar hun mening over negen onderwerpen waarvan wordt aangenomen dat ze een impact hebben op de ondernemersactiviteiten van

[12] De methodiek die Panteia hanteert is in 2020 veranderd. In de jaren voor 2020 is de APS volledig telefonisch uitgevoerd. Onderzoek onder individuen vindt echter steeds meer online plaats. Daarnaast wordt telefonisch onderzoek onder individuen steeds lastiger, omdat vanwege de AVG onvoldoende bruikbare bestanden van individuen voorhanden zijn. In 2020 is daarom in overleg met het GEM-consortium gekozen voor de helft telefonisch en de helft online. In 2023 is die verhouding aangepast in 35% telefonisch en 65% online.

een land. Op deze manier kunnen de start-up-omgevingen in de deelnemende landen worden vergeleken op basis van deze negen zogenaamde ‘ondernemende randvoorwaarden’ (EFC's). In de NES-steekproef van elk land moeten in elke EFC-categorie vier experts - ondernemers of professionals - actief zijn. De negen categorieën zijn financiering, overheidsbeleid, overheidsprogramma's, onderwijs en opleiding, O & O-overdracht, commerciële infrastructuur, openheid van de interne markt, fysieke infrastructuur en culturele en sociale normen.

Deelnemende landen

In 2023 hebben de volgende landen meegedaan aan de GEM:

Argentinië (alleen NES)	Israël	Qatar
Brazilië	Italië	Roemenië Saudi-Arabië
Canada	Japan (alleen NES)	Slovenië
Chili	Jordanië	Slowakije
China	Kroatië	Spanje
Colombia	Letland	Thailand
Cyprus	Litouwen	Uruguay
Duitsland	Luxemburg	Venezuela
Ecuador	Marokko	Verenigd Koninkrijk
Egypte	Mexico	Verenigde Arabische Emiraten
Estland	Nederland	(alleen NES)
Frankrijk	Noorwegen	Verenigde Staten
Griekenland	Oekraïne	Zuid-Afrika
Guatemala	Oman	Zuid-Korea
Hongarije	Panama	Zweden
India	Polen	Zwitserland
Iran	Puerto Rico	

GEM-website en Global Report

Het Global Report over 2023 is te vinden op de website van het GEM-consortium (https://gemconsortium.org/report). Daarnaast zijn op de website (https://gemconsortium.org/) thematische rapportages beschikbaar en data.